

Нестерович Володимир Федорович,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри державно-правових дисциплін, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, вулиця Донецька, 1, Сєвєродонецьк, Луганська область, 93400, тел. (06452) 9-09-88, емейл: mail@lduvs.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-2614-0426>

ВИДИ ВИБОРЧИХ ЦЕНЗІВ: ЗАРУБІЖНА ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

Анотація. У статті проаналізовано види виборчих цензів крізь призму зарубіжної та української практики. Вказано, що в зарубіжній та українській практиці слід виділити наступні види виборчих цензів: 1. Ценз громадянства – право участі у виборах мають фізичні особи, які перебувають у громадянстві цієї держави. 2. Віковий ценз – громадянин може реалізувати своє виборче право за умови досягнення ним мінімального віку, який встановлений конституцією або іншим законодавчим актом. 3. Ценз дієздатності – право участі у виборах мають лише дієздатні громадяни. 4. Ценз осілості – право участі у виборах мають особи, які проживають у межах певної території протягом останнього чітко встановленого законодавством строку. 5. Мовний ценз – право бути обраним на виборну посаду або пост мають громадяни, які володіють державною мовою. 6. Ценз судимості – право участі у виборах мають громадяни, у яких відсутня судимість за вчинення злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку. 7. Освітній ценз – право участі у виборах мають громадяни, що володіють встановленим конституцією чи законом відповідним рівнем освіти. 8. Гендерний ценз – право участі у виборах мають представники однієї як правило чоловічої статі. 9. Службовий ценз – право участі у виборах обмежується для осіб, які перебувають на певному виді публічної служби або мають духовний сан. 10. Партійний ценз – право брати участь у виборах мають або не мають особи, які є членами політичних партій. 11. Ценз здоров'я – право висувати свою кандидатуру на виборах мають лише громадяни, які мають гарний стан психічного та/або фізичного здоров'я. 12. Ценз національності – право приймати участь у виборах мають лише громадяни певної національності. 13. Майновий ценз (англ. Property qualification) – право брати участь у виборах мають громадяни, що володіють встановленим законом розміром майна, доходів, які сплачують певну суму податків або не мають боргів. 14. Моральний ценз – право брати участь у виборах мають громадяни, які володіють високими моральними якостями або ведуть гідний спосіб життя. 15. Расовий ценз – право участі у виборах мають лише представники певної раси. 16. Революційний ценз – право участі у виборах мають лише особи, які приймали участь у революції, що мала місце в державі, або навпаки виборче право обмежується для осіб, які брали участь у такій революції. 17. Релігійний ценз – право участі у виборах мають або не мають представники певної релігії або релігійні діячі. 18. Родинний ценз – право участі у виборах обмежується для осіб, які мають родинні стосунки з Главою держави або іншими вищими посадовими особами.

Ключові слова: виборчі цензи, вибори, конституція, конституційна практика, громадянство.

Nesterovych Volodymyr Fedorovych,

Doctor of Law, Professor, Head of the Department of State-Legal Disciplines, Lugansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, Donetsk, 1, Severodonetsk, Luhansk Oblast, 93400, tel.: (06452) 9-09-88; email: mail@lduvs.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-2614-0426>

TYPES OF ELECTORAL QUALIFICATIONS: FOREIGN AND UKRAINIAN PRACTICE

Abstract. The article analyzes the types of electoral qualifications through the prism of foreign and Ukrainian practice. It is stated that in foreign and Ukrainian practice the following types of electoral qualifications should be distinguished: 1. Citizenship qualification – natural persons who are citizens of this state have the right to participate in elections. 2. Age qualification – a citizen may exercise his/her suffrage provided that he/she reaches the minimum age established by the constitution or other legislative act. 3. Legal capacity – only able-bodied citizens have the right to participate in elections. 4. Residence requirement – the right to participate in the elections have persons who live within a certain territory during the last period clearly established by law. 5. Language qualification – citizens who speak the state language have the right to be elected to an elected position or post. 6. Conviction qualification – citizens who do not have a criminal record for a crime have the right to participate in elections, if this criminal record has not been expunged or revoked in the manner prescribed by law. 7. Educational qualification – the right to participate in elections have citizens who have the appropriate level of education established by the constitution or law. 8. Gender qualification – the right to participate in elections have representatives of one usually male gender. 9. Official qualification – the right to participate in elections is limited to persons who are in a certain type of public service or have a spiritual rank. 10. Party qualification – persons who are members of political parties have or do not have the right to participate in elections. 11. Health qualification – only citizens who are in good mental and / or physical health have the right to run in elections. 12. National qualification – only citizens of a certain nationality have the right to participate in elections. 13. Property qualification – citizens who have the statutory amount of property, income, who pay a certain amount of taxes or have no debts have the right to participate in elections. 14. Moral qualification – the right to participate in elections have citizens who have high moral qualities or lead a decent life. 15. Racial qualification – only members of a certain race have the right to participate in elections. 16. Revolutionary qualification – the right to participate in elections have only persons who took part in the revolution that took place in the state, or, conversely, the right to vote is limited to persons who participated in such a revolution. 17. Religious qualification – representatives of a certain religion or religious figures have the right to participate in elections. 18. Family qualification – the right to participate in elections is limited to persons who have a family relationship with the Head of State or other senior officials.

Keywords: electoral qualifications, elections, constitution, constitutional practice, citizenship.

Постановка проблеми. Виборчі цензи – це встановлені конституцією та деталізовані виборчим законодавством спеціальні умови набуття та здійснення виборчого права. Виборчі цензи у науці та практиці виборчого права доволі часто ще позначають терміном «виборчі кваліфікації». Поняття виборчих цензів отримало своє визначення у Рішенні Конституційного Суду України від 30 січня 2002 року № 2-рп/2002 у справі про виборчу заставу, де такими називаються «визначені конституцією або законом умови для набуття або здійснення активного та пасивного виборчого права» [1]. За загальним правилом при нормативно-правовому встановленні виборчих цензів верховенство належить конституції держави, а вже потім виборчим законам. Це означає, що виборчі цензи не можуть встановлюватися законами, якщо вони прямо не передбачені конституцією держави. У разі встановлення виборчим законом виборчого цензу, який прямо не передбачений конституцією держави, він як правило, згодом визнається неконституційним. Формула дії виборчих цензів полягає у наступному – чим більше виборчих цензів та чим більш високі умови їх набуття, тим менша кількість осіб буде мати можливість набутти суб'єктивне виборче право. За загальним правилом виборчі цензи для реалізації активного та пасивного виборчого права дещо відрізняються, що обумовлено різними вимогами для їх набуття. Зазвичай більш високі вимоги встановлені для реалізації пасивного виборчого права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання виборчих цензів у сучасній конституційній практиці знайшло своє відображення у працях

таких українських вчених як І. Глиняний [3], Д. Ковриженко [4], Ю. Ключковський [5], О. Марцеляк [6], В. Погорілко [7], М. Савчин [8], М. Ставнійчук [7], В. Федоренко [9] тощо. Окремі питання набуття та реалізації суб'єктивного виборчого права автором було розкрито у попередніх публікаціях [10-14]. Однак, не зважаючи на вище наведені наукові праці зазначених вчених, питання видів виборчих цензів в зарубіжній та українській практиці й досі залишається не до кінця дослідженим.

Формування цілей. Метою цієї статті є здійснення аналізу видів виборчих цензів в зарубіжній та українській практиці.

Виклад основного матеріалу. З огляду на Виборчий кодекс України [15], який деталізував положення Конституції України [2], можна виділити шість видів виборчих цензів при проведенні виборів: 1) ценз громадянства – право участі у виборах мають фізичні особи, які перебувають у громадянстві України; 2) віковий ценз – громадянин може реалізувати своє виборче право за умови досягнення ним мінімального віку, який встановлений Конституцією України, Виборчим кодексом України або іншим законодавчим актом України; 3) ценз дієздатності – право участі у виборах мають лише дієздатні громадяни України; 4) ценз осілості – право участі у виборах мають громадяни України, які проживають в Україні протягом останнього чітко встановленого законодавством строку або постійно проживають у межах відповідного територіального виборчого округу; 5) мовний ценз – право бути обраним на виборну посаду або пост мають громадяни України, які володіють державною мовою.

Державною мовою в Україні є українська мова. Мовний ценз в Україні встановлено лише до громадян, які балотуються на пост Президента України; 6) ценз судимості – право балотуватися на виборах мають громадяни України, у яких відсутня судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку.

У 2016 році чинне конституційне законодавство України було доповнене, ще одним видом виборчого цензу – службовим цензом, за якого не можуть балотуватися на жодному виді політичних виборів в Україні професійні судді. Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII суддя, перебуваючи на посаді, не може бути кандидатом на виборні посади в органах державної влади (крім судової) та органах місцевого самоврядування, а також брати участь у передвиборчій агітації [73]. Зазначене законодавче положення деталізувало зміст ч. 2 ст. 127 Конституції України, де встановлено, що суддя не може належати до політичних партій та брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат [2].

Окрім вище названих виборчих цензів, які мають місце в Україні, в процесі утвердження виборчого права у різних державах також можна простежити й інші виборчі цензи. До їх числа належить: гендерний ценз, майновий ценз, освітній ценз, ценз національності, моральний ценз, ценз здоров'я, партійний ценз, службовий ценз, расовий ценз, релігійний ценз, революційний ценз та родинний ценз. Наразі такого роду виборчі цензи є, як правило, пережитками минулого та

в сучасному конституційному досвіді демократичних держав світу взагалі не застосовуються та прямо заборонені чинним законодавством, як наприклад, расовий, гендерний чи партійний цензи, або ж застосовуються в обмеженому колі країн й доволі часто лише частково щодо окремих виборних посад, як наприклад, моральний ценз, ценз здоров'я, службовий ценз чи релігійний ценз. Причиною продовження застосування другої групи виборчих цензів у зарубіжних демократичних країнах є скоріше даниною слідування національній політичній традиції, й то в дуже обмежених рамках, ніж нагальною вимогою конституційного сьогодення. Слушною у даному разі є думка лауреата Нобелівської премії з літератури А. Камю про те, що «історія XIX століття до 1914 року – це історія відновлення народовладдя у боротьбі зі старорежимними монархіями, тобто історія утвердження громадянського принципу» [16, с. 218].

У зарубіжному та українському досвіді слід виділити наступні види виборчих цензів:

1. Ценз громадянства (англ. Citizenship requirement, Nationality requirement) – вид виборчого цензу, за якого право участі у виборах мають фізичні особи, які перебувають у громадянстві цієї держави. У конституційному досвіді вже давно набуло загальноприйнятого характеру, що однією з найбільш важливих вимог для набуття та реалізації суб'єктивного виборчого права є громадянство. З поміж усіх конституційно-правових статусів саме громадянство надає найбільше переваг для особи, особливо коли мова йде про політичні права та участі в управлінні державними спра-

вами. Тому цілком логічним є те, що громадяни в юридичному сенсі складають поняття «народ», який у переважній більшості конституцій держав, у тому числі й Україні, визнаний єдиним джерелом влади в державі. Більш детально питання громадянство як одна з ключових вимог для набуття та реалізації суб'єктивного виборчого права розкрито у раніше опублікованій автором статті [13].

2. Віковий ценз (англ. Age requirement, Age qualification) – вид виборчого цензу, за якого громадянин може реалізувати своє виборче право за умови досягнення ним мінімального віку, який встановлений конституцією або іншим законодавчим актом. Віковий ценз у науці та практиці виборчого права доволі часто позначають ще таким рівнозначним терміном як «виборчий вік» (англ. voting age). Для реалізації активного та пасивного виборчого права як правило встановлюються різні вікові цензи. Різниця полягає у встановленні для кандидатів на виборні посади дещо більшого виборчого віку ніж для виборців. За загальним правилом чим більшого значення у конституційній системі органів публічної влади має виборна посада або пост, тим більшим для них є віковий ценз.

Кодекс належної практики у виборчих справах, який був схвалений Венеціанською комісією у 2002 році, визначає такі три умови щодо встановлення вікового виборчого цензу: 1) право обирати і бути обраним має залежати від досягнення мінімального віку; 2) право обирати має бути отримане щонайпізніше з досягненням повноліття; 3) бажано, щоб право бути обраним було отримане в тому ж віці, що й право обирати, але щонайпізні-

ше в 25 років, за винятком особливого вікового цензу для займання певних посад (наприклад, членів верхньої палати законодавчого органу або глави держави) [17].

Віковий виборчий ценз, відповідно до загальноновизнаного демократичного стандарту, визначається лише нижчим виборчим порогом та не обмежується його верхньою межею. Виключення з цього правила складає лише Конституція Бразилії 1988 року, яка встановлює не тільки нижній поріг вікового цензу, але і верхній, що майже не зустрічається у світовій виборчій практиці. Громадяни, яким більше 70 років, згідно Конституції Бразилії, беруть участь у голосуванні лише у тому випадку, якщо самі за своєю ініціативою подадуть заявку про реєстрацію себе виборцями [18]. Такий підхід обґрунтовується тим, що окремі громадяни похилого віку за станом здоров'я не завжди можуть зробити усвідомлений вибір або просто не мають інтересу до політики [19, с. 18]. Конституція Бразилії не позбавляє їх активного виборчого права, але для участі у голосуванні на виборах, вимагає щоб вони все ж таки проявили ініціативу шляхом подання відповідної заяви.

Аналіз конституцій різних країн дозволяє стверджувати, що виборчий вік для реалізації активного виборчого права коливається в діапазоні від 21 до 16 років. Один з найбільших вікових цензів для виборців у віці 21 року передбачено Конституціями Лівану (ст. 21) та Тонга (ст. 64). Не менше ніж 20 років для виборців встановлюють Конституції Камеруну (ст. 2) та Науру (ст. 29). У Південній Кореї виборчий ценз для виборців визначений у ст. 15 Закону «Про вибори державних по-

садових осіб» 1994 року (англ. Public Official Election Act of Korea) до грудня 2019 року становив 19 років, після чого виборчий вік виборців все ж таки було знижено до 18 років [20]. Найбільш поширеним віковим цензом для реалізації активного виборчого права на сучасних виборах є 18 років, який передбачений конституціями переважної більшості держав світу. Не менше ніж 17 років для виборців встановлюють Конституції Північної Кореї (ст. 66) та Східного Тимору (ст. 47). Найменший віковий ценз для виборців у 16 років встановлено конституціями Естонії (для місцевих виборів, ст. 156), Мальти (ст. 40) та Нікарагуа (ст. 47).

Загалом основною тенденцією у встановленні вікового цензу на виборах є його поступове зниження для виборців. Деякими сучасними вченими взагалі запропоновано досить радикальний підхід щодо зниження вікового цензу під час голосування на виборах для дітей, але з певними обмеженнями. Наприклад, в 2007 році Уоррен С. Сандерсон (Warren S. Sanderson) у співавторстві з Сергієм Щербовим обґрунтували концепцію «Голосування Демені» (англ. Demeny Voting), відповідно до якої пропонується надати право голосу на виборах дітям, але його реалізація під час голосування має здійснюватися їхніми батьками або опікунами [21].

На мій погляд, передача голосу дітей батькам є не зовсім гарною ідеєю для сучасних виборів та суперечить основним принципам виборчого права з огляду на наступні чинники.

По-перше, реалізація активного виборчого права малолітніх дітей через батьків підриває принцип прямого виборчого права, за якого виборці самі

безпосередньо обирають своїх представників до виборних органів публічної влади без будь-яких посередників та додаткових ланок.

По-друге, діти, особливо у віці від 12 до 18 років, цілком природно можуть мати інші політичні погляди ніж батьки, але їхні погляди не будуть відображені через відсутність можливості особисто проголосувати на виборах, оскільки батьки у переважній більшості випадків завжди будуть керуватися власною позицією на виборах, у тому числі й якщо вона не буде співпадати з політичними поглядами їхньої дити. Неспівпадіння політичних поглядів дітей та батьків може проявитися у формі тиску батьків на своїх дітей чи навіть застосування щодо власних дітей різного роду покарань «з виховною метою». У даному випадку будемо мати ситуацію з порушенням принципу вільних виборів.

По-третє, голосування батьками за своїх дітей на виборах є чудовим підґрунтям для численних зловживань та порушень на виборах, які можуть призвести до помітного спотворення результатів голосування виборців чим у свою чергу підірвати реалізацію принципу чесних виборів. У даному випадку буде спрацювати навіть не плюсування зловживань та порушень на виборах, а їх множення. Наприклад, застосування таких протиправних технологій як підкуп виборців чи адміністративний ресурс під час виборів, буде вже охоплювати не лише виключно голоси батьків-виборців, але й голоси їхніх дітей.

По-четверте, оскільки реальними розпорядниками голосів своїх дітей є батьки, то виграють у такій ситуації ті батьки, які мають більше дітей. У да-

ному разі спрацює правило: «Більше дітей – більше голосів». Це у свою чергу поставить під сумнів рівну силу голосів виборців, яка є важливою складовою принципу рівного виборчого права.

По-п'яте, голосування батьків за своїх дітей є очевидним порушенням принципу таємного голосування на виборах, яке можливо забезпечити лише за рахунок особистого голосування виборців на виборах.

В Україні Конституція встановлює, що право голосу на виборах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення 18 років [2]. Вважається, що по досягненню повноліття громадянин здатен самостійно усвідомлювати, вчиняти свої дії та нести повну відповідальність за них. Відтак при досягненні 18-річного віку громадяни можуть самостійно оцінити соціально-політичну ситуацію у державі та виходячи з цього свідомо зробити свій вибір за того чи іншого кандидата або виборчий список політичної партії під час голосування на виборах.

Віковий ценз для реалізації пасивного виборчого права в Україні різниться залежно від виду виборчої посади та складає наступні вікові пороги: 18 років – для депутатів Верховної Ради АРК, обласних, районних, міських, районних у місті, сільських, селищних рад, сільських, селищних, міських голів; 21 рік – для народних депутатів України; 35 років – для Президента України [15]. Встановлення значно більшого вікового цензу для народних депутатів України та Президента України можна пояснити тим, що для ефективного здійснення повноважень на цих виборчих державних посадах, необхідний певний рівень життєвого досвіду та зрілості

громадянина. Саме з досвідом до громадянина приходять необхідні знання, формуються навички щодо здатності розуміти та самостійно вирішувати ті чи інші життєві проблеми.

Встановлення вікового цензу для реалізації пасивного виборчого цензу в зарубіжних країнах обумовлено насамперед національною політико-правовою традицією та важливості виборчої посади у системі публічної влади. Наприклад, якщо проаналізувати віковий виборчий ценз, який встановлений для Президентів країн, то побачимо досить широкий діапазон віку, з якого громадяни можуть претендувати для обрання на найвищий пост в державі. Вік, який встановлений до Президентів держав коливається у діапазоні від 18 до 50 років. Найменший віковий ценз для Президента передбачено у Словенії та Фінляндії, де Президентом країни може бути обрана особа, яка досягла 18 років. В Науру Президентом країни може бути обраний громадянин, що досяг 20 років. У Вануату, Мальдівах та Нікарагуа для того, щоб бути обраним Президентом Республіки, необхідно бути старшим 25 років.

Більш поширеними віковими цензами для Президентів держав є 30, 35 та 40 років. Так, 30 років для Президента передбачено в Болівії, Ботсвані, Венесуелі, Гондурасі, Демократичній Республіці Конго, Домініканській Республіці, Колумбії, Коста-Ріці та Таджикистані; 35 років – в Австрії, Азербайджані, Анголі, Бангладеш, Білорусі, Бразилії, Буркіна-Фасо, Бурунді, Гаїті, Гвінеї, Індії, Ірландії, Ісландії, Кабо-Верде, Камеруні, Кіпрі, Коморських Островах, Кот-д'Івуарі, Кубі, Мадагаскарі, Мальті, Мексиці, Палау, Панамі, Парагваї, Перу, Польщі, Португалії,

Російській Федерації, Руанді, Сенегалі, США, Східному Тиморі, Тринідад і Тобаго, Тунісі, Уганді, Угорщині, Узбекистані, Україні, Франції, Центральноафриканській Республіці та Чаді; 40 років – в Албанії, Алжирі, Беніні, Болгарії, Вірменії, Габоні, Гані, Греції, Джибуті, Домінікі, Екваторіальній Гвінеї, Грузії, Естонії, Єгипті, Казахстані, Латвії, Литві, Маврикію, Мавританії, Мадагаскарі, Молдові, Нігерії, Німеччині, Південній Кореї, Південному Судані, Північній Македонії, Республіці Конго, Словаччині, Сомалі, Судані, Танзанії, Туреччині, Туркменістані, Філіппінах та Чехії; 45 років – у М'янмі, Непалі, Пакистані та Сінгапурі.

Найбільший вік для Президента країни передбачено в Італії, де згідно з ст. 84 Конституції, Президентом Республіки може бути обраний лише громадянин, якому виповнилося 50 років [22]. У деяких державах для Президента країни встановлено не лише нижній, але й верхній віковий поріг. Конституції Беніну (ст. 44), Киргизстану (ст. 62), Республіки Конго (ст. 58), Туркменістану (ст. 53) та Чаду (ст. 62) передбачають, що Президентом держави може бути обраний громадянин не старше 70 років. Конституціями Буркіна-Фасо (ст. 38), Джибуті (ст. 23), Мавританії (ст. 26) та Уганди (ст. 102) встановлено, що кандидатом на пост Президента країни може бути громадянин не старше 75 років. У Буркіна-Фасо та Джибуті верхня вікова межа вираховується на день подання кандидатури для участі у виборах, а в Мавританії – на дату проведення першого туру виборів.

3. Цenz діездатності – вид виборчого цензу, за якого право участі у виборах мають лише діездатні громадяни. Діездатність, згідно зі ст. 30

Цивільного кодексу України, має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Діездатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Обмеження у діездатності, згідно з ст. 36 Цивільного кодексу України, відбувається лише за рішенням суду у зв'язку з існуванням однієї із таких обставин: 1) психічним розладом особи, що істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними; 2) зловживанням спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо, що призводить до скрутного матеріального становища самої особи або її сім'ї, а також інших осіб, яких вона зобов'язана утримувати [24].

Встановлення виключно судового порядку щодо обмеження діездатності громадянина є важливою процесуальною гарантією реалізації суб'єктивного виборчого права в Україні. Якщо громадянин має істотний психічний розлад, знаходиться на обліку або взагалі перебуває на лікуванні у наркологічному або психіатричному закладі, до відповідного рішення суду цей громадянин залишається діездатною особою та має право брати участь у виборах. Порядок обмеження діездатності фізичної особи встановлюється Главою 2 Цивільного процесуального кодексу України (статті 236-241). Суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи призначає для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу. Діезд-

датність фізичної особи є обмеженою з моменту набрання законної сили відповідного рішенням суду [24].

4. Ценз осілості (англ. Residence requirement) – вид виборчого цензу, за якого право участі у виборах мають особи, які проживають у межах певної території протягом останнього чітко встановленого законодавством строку. Встановлення цензу осілості для реалізації виборчого права обґрунтоване тим, що той хто приймає участь у виборах має знати усі нагальні питання та проблеми території, в межах якої відбуваються вибори, через безпосереднє проживання носія виборчого права на цій території.

Кодекс належної практики у виборчих справах, який був схвалений Венеціанською комісією у 2002 році, визначає наступні п'ять умов щодо встановлення цензу осілості: 1) може бути встановлена вимога щодо місця проживання; 2) місце проживання в даному разі тлумачиться як місце звичного проживання; 3) ценз осілості щодо громадян встановлюватися не може, за винятком участі в місцевих або регіональних виборах; 4) необхідна тривалість проживання не має перевищувати 6 місяців; більш тривалий термін може встановлюватися винятково з метою захисту національних меншин; 5) правом обирати й бути обраними можуть бути наділені й громадяни, що проживають за кордоном [17].

У сучасній практиці виборів ценз осілості здебільшого застосовується при реалізації пасивного виборчого права, хоча є й чимало випадків, коли вимога проживання певний проміжок часу перед днем виборів встановлена конституцією або виборчим законом і для активного виборчого права. На-

приклад, на Філіппінах відповідно до ст. 1 Частини V Конституції 1987 року виборчим правом користуються всі громадяни Філіппін, що проживають не менше 1 року на території Філіппін і не менше 6 місяців, безпосередньо перед виборами, в тому місці, де вони збираються голосувати [24]. На Мальті відповідно до ст. 57 Конституції 1964 року права голосу на виборах до Палати представників Парламенту не мають особи, які постійно не проживають у Мальті та протягом 18 місяців, які безпосередньо передують їх реєстрації, не були резидентами Мальти протягом 6 місяців безперервно або протягом періодів, в сумі які складають 6 місяців. Ця вимога не застосовується до державних та військових службовців, які перебували за кордоном у відрядженні [25]. В Естонії у ч. 2 ст. 156 Конституції Республіки встановлено, що на виборах до зібрань місцевого самоврядування правом голосу володіють особи, які постійно проживають на території цього самоврядування [26].

Отже, встановлення цензу осілості для реалізації активного виборчого права переслідує три основні цілі.

По-перше, унеможливити участь у виборах громадян, які через відсутність проживання певний проміжок часу на території відповідної держави не здатні об'єктивно оцінити політичну та соціальну ситуацію, в умовах якої проходять вибори, а звідси й зробити правильний вибір.

По-друге, для того щоб унеможливити різного роду маніпуляції та порушення за рахунок участі у голосуванні на місцевих виборах мешканців з інших територій. У даному разі від громадян вимагається постійна реє-

страція на території виборчого округу, в межах якого проходить той чи інший вид місцевих виборів без умови проживання протягом певного строку на цій території, наприклад, останній рік до дня проведення виборів.

По-третє, для того щоб надати право голосувати та висувати свою кандидатуру на місцевих виборах іноземцям та особам без громадянства, які постійно протягом певного строку проживають в межах певної території. Сприяло поширенню у зарубіжному досвіді наділення іноземців правом голосу на виборах прийняття 5 лютого 1992 року в рамках Ради Європи Конвенції про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні (англ. *Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level*) [27].

Відповідно до ст. 6 цієї Конвенції кожна Сторона зобов'язується з урахуванням положень пункту 1 статті 9 надати кожному постійному мешканцю-іноземцю право голосувати та висувати свою кандидатуру на виборах до органів місцевого самоврядування, якщо він задовольняє тим правовим вимогам, які встановлені до громадян і, крім того, на законних підставах постійно мешкає у відповідній державі упродовж п'яти років, що передують виборам. Проте Договірна Держава під час здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття, затвердження чи приєднання може заявити про те, що вона має намір обмежити застосування пункту 1 лише правом голосу [27].

Станом на 21 жовтня 2021 року Конвенцію про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні 1992 року ратифікували 9 держав – Норвегія (1993), Швеція (1993), Італія

(1994), Нідерланди (1997), Данія (2000), Фінляндія (2001), Ісландія (2004), Албанія (2005) та Чехія (2015), ще 4 держави її лише підписали – Сполучене Королівство (1992), Кіпр (1996), Словенія (2006) та Литва (2008). Наведена невелика кількість держав, які ратифікували або лише підписали вище вказану Конвенцію, наочно говорить, що європейські країни у своїй більшості поки що не готові надавати мешканцям-іноземцям, які мають щонайменше 5 років проживання у відповідній державі, право участі у місцевих виборах [28].

В Україні вимога проживання протягом останнього чітко встановленого законодавством строку щодо виборців, а також для депутатів обласних, районних, міських, районних у місті, сільських, селищних рад, сільських, селищних та міських голів не застосовується. Така вимога встановлена лише для депутатів Верховної Ради АРК, народних депутатів України та Президента України. Зокрема, депутатом Верховної Ради АРК та народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який проживає в Україні протягом останніх 5 років [29], а Президентом України – протягом останніх 10 років [2].

Вимога проживання протягом останнього чітко встановленого законодавством строку в Україні зовсім не означає повну заборону на виїзд за кордон громадянам, які мають намір балотуватися у народні депутати України чи на пост Президента України. Безперервне проживання на території України, відповідно до ст. 1 Закону України «Про громадянство України», означає проживання в Україні особи, якщо її разовий виїзд за кордон

у приватних справах не перевищував 90 днів, а в сумі за рік – 180 днів. Не є порушенням вимоги про безперервне проживання виїзд особи за кордон у службове відрядження, на навчання, у відпустку, на лікування за рекомендацією відповідного медичного закладу або зміна особою місця проживання на території України [30].

Проживання в Україні за Виборчий кодексом України означає: 1) проживання на території в межах державного кордону України; 2) перебування на судні, що перебуває у плаванні під Державним Прапором України; 3) перебування громадян України у встановленому законодавством порядку у відрядженні за межами України в закордонних дипломатичних установах України, міжнародних організаціях та їх органах; 4) перебування на полярній станції України; 5) перебування у складі формування Збройних Сил України, дислокованого за межами України; 6) особи, які проживають разом з громадянами України, які перебувають у встановленому законодавством порядку у відрядженні за межами України в закордонних дипломатичних установах України, міжнародних організаціях та їх органах, як члени їх сімей [15].

Сенс встановлення цензу осілості полягає у тому, щоб громадянин, який претендує на посаду народного депутата України чи пост Президента України, повинен бути знайомий з українською культурою та традиціями, розуміти соціально-економічну ситуацію в країні, бути в курсі тих питань, які найбільше хвилюють виборців. Ценз осілості спрямований передусім проти громадян, які не мають тривалого проживання на території України та відповідно не володіють до-

статньою інформацією щодо основних проблемам, які мають місце в Україні. Тобто, ніщо так гарно не проінформує кандидата на виборах про реальний стан українського суспільства та можливі перспективи подальшого розвитку Української держави як постійне проживання на її території протягом тривалого проміжку часу.

У п. 56 Рішення Європейського суду з прав людини від 19 жовтня 2004 року у справі «Мельниченко проти України» (Melnyuchenko v. Ukraine) вказується, що «вимога щодо проживання для голосування може бути виправдана на підставі: 1) припущення що громадянин-нерезидент менше прямо чи безпосередньо зацікавлений, та менше знає про повсякденні проблеми держави; 2) нездійсненість, а інколи і небажаність (у деяких випадках неспроможність) кандидатів, представляти різні інтереси громадян, які проживають за кордоном, так, щоб було дотримано свободи на вільне вираження поглядів; 3) вплив громадян-резидентів на вибір кандидатів та на формулювання їх виборчої програми; 4) співвідношення між правом голосувати на парламентських виборах та отримати результат від дій обраного органу» [31].

За цього, у Рішенні Європейського суду з прав людини від 19 жовтня 2004 року в справі «Мельниченко проти України» сформульовано правило, за якого в окремих випадках ценз осілості не носить абсолютного характеру та містить виключення з огляду на обставини щодо переслідування особи, яка хотіла зареєструватися кандидатом на виборну посаду, але через побоювання щодо власної безпеки була вимушена покинути територію

своєї держави та попросити політичний притулок в іншій державі. Зокрема, у п. 65 цього Рішення вказано, що «заявник може спиратися як на об'єктивний, наявний аргумент на своє побоювання переслідування через свою роботу, підозрілі події навколо зникнення і вбивства журналіста Георгія Гонгадзе та «касетний скандал». Крім того, заявник був швидко визнаний особою, що легітимно шукає політичного притулку в Сполучених Штатах Америки. Тому зрозумілим є те, що заявник швидко і на невизначений час залишив країну. Суд визначає, що заявник був у складній ситуації: якби він залишився в Україні, його особиста безпека чи фізична недоторканість були б під загрозою, реалізація будь-яких політичних прав неможливою, при тому, що, залишивши країну, він так само був би позбавлений реалізації цих прав» [31].

У 2015 році зміст цензу осілости було дещо розширено за рахунок встановлення обов'язкової вимоги територіального проживання у межах відповідного територіального виборчого округу для реалізації активного виборчого права при проведенні місцевих виборів в Україні. Так, у ст. 3 Закону України «Про місцеві вибори» було визначено, що право голосу на місцевих виборах мали громадяни України, які проживають на відповідній території у межах відповідного територіального виборчого округу. Цікаво, що подібної вимоги вказаний закон не передбачив для реалізації пасивного виборчого права [32]. Тобто, висувати свої кандидатури для участі у місцевих виборах мали змогу усі громадяни України, а брати участь у голосуванні лише громадяни, які проживають у межах від-

повідного територіального виборчого округу. У даному випадку маємо доволі рідкий випадок, коли для реалізації активного виборчого права у межах одного виду цензу встановлено більш суворі вимоги ніж для реалізації пасивного виборчого права.

Загалом практика застосування вимоги територіального проживання мала досить негативні наслідки для можливості реалізації громадянами України свого права голосу на місцевих виборах, які відбулися 25 жовтня 2015 року. У результаті застосування цієї законодавчої вимоги близько 1,5 млн. громадян України, які були внутрішньо переміщеними особами, не змогли проголосувати на вказаних місцевих виборах у нових територіальних громадах. Зрозуміло, що застосування таких підходів аж ніяк не сприяє консолідації усього Українського народу та формуванню стійкої національної демократичної традиції.

5. Мовний ценз (англ. Language qualification) – вид виборчого цензу, за якого право бути обраним на виборну посаду або пост мають громадяни, які володіють державною мовою. Мовний ценз за загальним правилом передбачається лише для реалізації пасивного виборчого права. Головний сенс встановлення мовного цензу для кандидатів на виборну посаду полягає у тому, щоб вони могли вільно спілкуватися зі своїми виборцями та самостійно працювати над проектами рішень, які знаходяться на розгляді у виборному органі. Встановлення мовного цензу для тих чи інших кандидатів на виборну посаду в першу чергу визначається специфічними для кожної країни історичними, культурними та політичними обставинами. Відтак кожна держава

самостійно визначає перелік виборних посад, щодо яких застосовується вимога володіння державною мовою.

У сучасній конституційній практиці мовний ценз зазвичай застосовується до Президентів держав. Конституції Казахстану, Киргизстану, Молдови, Таджикистану Туркменістану, Узбекистану та України передбачають, що Президентом країни може бути обраний громадянин, який володіє державною мовою. У деяких країнах мовних ценз передбачено і для членів Парламенту. Наприклад, відповідно до ст. 57 Конституції Бахрейнського кандидата у члени Палати депутатів Парламенту повинен вільно читати та писати арабською мовою [33]. В Україні мовний ценз передбачено лише для громадян, які балотуються на пост Президента України. Стосовно кандидатів на інших видах виборів мовний ценз в Україні не застосовується.

Обґрунтованість мовного цензу для кандидата на виборну посаду стала предметом розгляду у Рішенні Європейського суду з прав людини від 9 квітня 2002 року щодо справи «Podkolzina v. Latvia». У пп. 34-36 цього Рішення Суд вказав, що встановлення мовного цензу для кандидатів є безперечно законним. Проте процедури, які застосовуються компетентними органами для засвідчення мовного вміння, повинні гарантувати об'єктивність, чесність та неупередженість. Надмірно широка, обтяжлива та вибіркова перевірка мовного вміння кандидатів є прямим порушенням виборчого права [34].

6. Ценз судимості – вид виборчого цензу, за якого право участі у виборах мають громадяни, у яких відсутня судимість за вчинення злочину, якщо ця судимість не погашена або не зня-

та в установленому законом порядку. У сучасній практиці проведення виборів ценз судимості здебільшого застосовується при реалізації пасивного виборчого права, хоча є близько 30 країн, які його поширюють і на активне виборче право. Здебільшого це стосується осіб, які відбувають покарання за рішенням суду у місцях позбавлення волі. На сьогодні ценз судимості у різній мірі застосовується до виборців на виборах у таких країнах як Австрія, Бельгія, Білорусь, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Греція, Грузія, Естонія, Італія, Казахстан, Люксембург, Мальта, Монако, М'янма, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Російська Федерація, Румунія, Сан-Марино, Словаччина, Таджикистан, Тайланд, Туреччина, Туркменістан, Угорщина, Узбекистан та Франція.

Наприклад, у Білорусі відповідно до ст. 64 Конституції Республіки Білорусь у виборах не беруть участі громадяни, які перебувають за вироком суду у місцях позбавлення волі. У голосуванні на виборах не беруть також участі особи, щодо яких у порядку, встановленому кримінально-процесуальним законодавством Республіки Білорусь, обрано запобіжний захід – утримання під вартою [35]. У Венесуелі, згідно з ст. 65 Конституції, особи, засуджені за злочини, вчинені під час обіймання ними посади чи інші правопорушення проти громадської власності, не мають права балотуватися на будь-яку посаду шляхом всенародного голосування, протягом визначеного законом терміну, виходячи з закінчення терміну засудження і відповідно до тяжкості злочину [36]. В Естонії у ст. 58 Конституції Республіки встановлено, що законом може бути обмежено участь у голосуванні гро-

мадян Естонії, засуджених судом і які відбувають покарання в місцях позбавлення волі [26].

У Казахстані відповідно до ст. 4 Конституційного закону «Про вибори у Республіці Казахстан», у виборах не беруть участі громадяни, які утримуються в місцях позбавлення волі за вироком суду [37]. Схожий підхід можна простежити в Конституціях Болгарії, Грузії, М'янми, Російської Федерації, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану, в яких встановлено, що у виборах не беруть участі громадяни, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі. На Мальті відповідно до ст. 58 Конституції 1964 року права голосу на виборах до Палати представників Парламенту не мають особи, яких засуджено до смертної кари будь-яким судом в Мальті, або особи які відбувають тюремне ув'язнення (як би воно не називалося) більш тривале, ніж 12 місяців, до якого вони засуджені таким судом або яким компетентний орган влади замінив інший вирок, винесений цим особам таким судом, або ж вони засуджені до тюремного ув'язнення, виконання якого було відкладено [25].

У пп. 47-48 Рішення Великої палати Європейського суду з прав людини у справі «Скоппола проти Італії (№ 3)» (*Scoppola v. Italy* (N 3)) від 22 травня 2012 року вказується, що 17 держав-учасників серед яких Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Греція, Італія, Люксембург, Мальта, Монако, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Сан-Марино, Словаччина, Туреччина та Франція, прийняли проміжний підхід, за якого позбавлення виборчих прав ув'язнених осіб залежить від виду злочину та/або тривалості терміну позбавлення

волі. У деяких державах цієї категорії рішення про позбавлення засуджених ув'язнених осіб права на участь в голосуванні належить на розсуд суду з кримінальних справ (Австрія, Бельгія, Греція, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Сан-Марино та Франція). У Греції і Люксембурзі у справах про особливо тяжкі злочини позбавлення виборчих прав проводиться незалежно від судового рішення [38].

На неприпустимість позбавлення права голосу на виборах засуджених осіб було звернуто увагу на рівні деяких міжнародних документів. Так, у п. 8 Резолюції № 1459 (2005) ПАРЄ «Про усунення обмежень на право голосу» зазначається, що кінцевою метою кримінального покарання є перевиховання ув'язнених з метою їх повернення у суспільство зі всіма правами й обов'язками, Асамблея висловлює жаль з приводу того, що у багатьох країнах особи, засуджені за вчинення кримінальних злочинів, позбавляються можливості брати участь у голосуванні, причому в деяких випадках вони протягом певного часу позбавлені цього права і після виходу з ув'язнення. Більш сучасний підхід повинен полягати в тому, щоб позбавлення права голосу наставало лише за злочини, вчинені стосовно демократичного процесу (наприклад, фальсифікація виборів, протиправний тиск на виборців чи кандидатів, участь у збройному путчі, участь у терористичній діяльності, встановлені рішенням суду) [39].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року визначає: всі особи, які позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої люд-

ській особі (ч. 1 ст. 10); пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання (ч. 3 ст. 10); кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в статті 2 (раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження або за іншою ознакою), і без необґрунтованих обмежень право і можливість: а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців (ст. 25) [40].

У деяких країнах законодавче положення, яке позбавляло засуджених осіб права голосу на виборах, було визнано неконституційним Верховним або Конституційним судами. Наприклад, у 1992 році в Канаді Верховний Суд у Рішенні «*Sauvé v. Canada*» одногосно скасував законодавче положення, яке забороняло ув'язненим голосувати на виборах [41]. У 1999 році в Південній Африці Рішенням Конституційного Суду у справі «*August and Another v. Electoral Commission and Others*» від 1 квітня 1999 року було визнано неконституційним положення, яке усувало ув'язнених від участі в голосуванні на виборах [42].

Важливу роль у забезпеченні реалізації засудженими особами права голосу на виборах в європейських країнах зіграв Європейський суд з прав людини, який у низці своїх рішень

вказав на невідповідність обмеження права голосу засуджених осіб на виборах до законодавчого органу положенням ст. 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року. Першим таким рішенням стало Рішення Великої палати Європейського суду з прав людини у справі «Херст проти Сполученого Королівства (№ 2)» (*Hirst v. the United Kingdom (№ 2)*) від 6 жовтня 2005 року, у якому було встановлено, що неможливість ув'язнених взяти участь у голосуванні на виборах до законодавчого органу в Великій Британії порушує право на вільні вибори, яке гарантоване ст. 3 Першого протоколу до Конвенції [43].

На користь своєї позиції Європейський суд з прав людини навів наступні аргументи: право голосу не є привілеєм, загальне виборче право стало основним принципом (§ 59); ув'язнені в цілому продовжують користуватись усіма основними правами та свободами, гарантованими Конвенцією, крім права на свободу, де законно здійснене ув'язнення прямо відноситься до сфери застосування статті 5 Конвенції (§ 69); ув'язнені не позбавляються їхніх прав, гарантованих Конвенцією, лише тому, що вони відбувають покарання у вигляді позбавлення волі і мають відповідний статус згідно з вироком суду. Крім того, ніде у системі Конвенції, яка визнає терпимість та толерантність ознакою демократичного суспільства, не міститься положення про те, що особа може бути автоматично позбавлена виборчого права лише задля того, аби не образити громадську думку (§ 70); межа позбавлення виборчого права не повинна визначатися довільно і принцип пропорційності,

який вимагає встановлення очевидно-го та достатнього зв'язку між санкцією, з одного боку, та поведінкою й іншими обставинами, що стосуються конкретної особи, – з другого боку, все ж таки має бути дотриманий (§ 71) [43].

Водночас зволікання Великої Британії після винесення зазначеного Рішення щодо вжиття загальних заходів для забезпечення реалізації права голосу ув'язнених осіб на виборах до законодавчого органу, призвело до цілої хвилі відповідних звернень з Великої Британії на адресу Європейського суду з прав людини. У п. 111 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Грінс та М.Т. проти Сполученого Королівства» (*Greens and M.T. v. the United Kingdom*) від 23 листопада 2010 року зазначається, що на момент розгляду цієї справи нараховується приблизно 2500 аналогічних звернень, з яких близько 1500 зареєстровано Європейським судом та очікують свого рішення. Це число продовжує зростати, і з кожними відповідними виборами в Сполученому Королівстві, які проходять за відсутності змінених законодавчих актів, існує потенціал для подання численних нових справ: відповідно до статистики, представленої Європейському суду з прав людини, в Сполученому Королівстві приблизно 70 тисяч ув'язнених, кожен з яких є потенційним заявником [44].

Відтак Європейський суд з прав людини у рішеннях, які були винесені у справах «*Greens and M.T. v. the United Kingdom*» від 23 листопада 2010 року [44], «*Firth and Others v. the United Kingdom*» від 12 серпня 2014 року [45] та «*McHugh and Others v. the United Kingdom*» від 10 лютого 2015 року [46] постановив, що неможливість ув'язне-

них взяти участь у голосуванні на виборах до законодавчого органу в Великій Британії порушує ст. 3 Першого протоколу до Конвенції. Аналогічні рішення Європейський суд з прав людини виніс і по відношенню до інших країн – Австрії, Болгарії, Російської Федерації та Туреччини, у яких обмежувалося право голосу ув'язнених осіб на виборах до законодавчого органу. Порушення ст. 3 Першого протоколу до Конвенції через обмеження права голосу ув'язнених осіб голосувати на виборах до законодавчого органу було встановлено Європейським судом з прав людини у справах «*Frodl v. Austria*» від 8 квітня 2010 року [47], «*Söyler v. Turkey*» від 17 вересня 2013 року [48], «*Murat Vural v. Turkey*» від 21 жовтня 2014 року [49], «*Anchugov and Gladkov v. Russia*» від 4 липня 2013 року [50] та «*Kulinski and Sabev v. Bulgaria*» від 21 липня 2016 року [51].

В Україні здійснення права голосу на виборах зупинялося для осіб, які за вироком суду перебували в місцях позбавлення волі, на усіх видах виборів, поки це законодавче положення не було визнано неконституційним Рішенням Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98 у справі про вибори народних депутатів України [52]. Першими виборами в Україні, на яких ув'язнені взяли участь у голосуванні, стали чергові вибори народних депутатів України 1998 року. Тому ценз судимості на виборах в Україні передбачений з 1998 року лише при реалізації пасивного виборчого права, відповідно до якого право балотуватися на виборах мають громадяни України, у яких відсутня судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не пога-

шена або не знята в установленому законом порядку.

Цікавою є історія щодо встановлення цензу судимості для громадян, які можуть бути обраними на пост Президента України. Відповідно до ч. 4 ст. 2 Закону України «Про вибори Президента України» від 5 липня 1991 року № 1297-XII здійснення виборчого права на виборах Президента України зупиняється на відповідний період для осіб, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі, а також для осіб, які за рішенням суду знаходяться в місцях примусового лікування [53]. Тобто, за Законом України «Про вибори Президента України» 1991 року громадяни, які мали судимість та за вироком суду не перебували у місцях позбавлення волі, мали право висунути свою кандидатуру для участі у виборах Президента України.

Більш суворі вимоги щодо цензу судимості для громадян, які могли бути обраними на пост Президента України, були передбачені Законом України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV. У ч. 5 ст. 9 цього Закону було встановлено, що не можуть бути висунуті претендентами на кандидатів у Президенти України громадяни, які перебувають у місцях позбавлення волі або мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку [54].

Однак, Конституція України, яка була прийнята трьома роками раніше за вище вказаний Закон, не передбачала наявності цензу судимості для громадян, які можуть бути обраними на пост Президента України. Тому з метою приведення редакції статті 9

Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV відповідно до положень Конституції України, ценз судимості для громадян, які можуть бути обраними на пост Президента України було виключено на підставі Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори Президента України» та деяких інших законодавчих актів України щодо техніко-юридичного вдосконалення виборчого процесу» від 13 березня 2014 року № 879-VII [55]. Тому наразі для громадян, які можуть бути обраними на пост Президента України, ценз судимості відсутній, оскільки він відсутній в Конституції України.

На сьогодні ценз судимості передбачений чинним конституційним законодавством при реалізації пасивного виборчого права лише на парламентських та місцевих виборах в Україні. З огляду на важливе місце та роль Президента України в системі публічної влади є нелогічним наявність цензу судимості для народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, міських, сільських, селищних голів та відсутність такого цензу для найвищого у державі виборного посту, яким є пост Президента України.

Вважаю, що відсутність цензу судимості для громадян, які можуть бути обраними на пост Президента України є недоліком чинної Конституції України, тому він має бути щонайшвидше усунутий з огляду на три чинники. По-перше, ймовірна можливість балотуватися на пост Президента України громадян з судимістю помітно підриває високий авторитет посту Глави держави, за який на виборах мають змагатися найкращі представ-

ники Українського народу. По-друге, реєстрація кандидатами на пост Президента України осіб, які мають судимість, може криміналізувати хід виборчого процесу на виборах Президента України через застосування різного роду кримінальних практик (шантаж, підкуп, залякування, насилля тощо) для забезпечення перемоги зазначеного кандидата на президентських виборах. По-третє, висування для участі у виборах Президента України кандидата, який має судимість, може бути використано для дискредитації інституту президентських виборів, зведення їх до абсурду або ж взагалі для дестабілізації соціально-політичної ситуації в країні під час виборів, у тому числі й за сприяння та в інтересах Урядів іноземних держав.

Виборчий кодекс України передбачає різні умови цензу судимості при реалізації пасивного виборчого права на парламентських та місцевих виборах. На виборах народних депутатів України не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку (ч. 5 ст. 134). Депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської, районної у місті, сільської, селищної ради, сільським, селищним, міським головою не може бути обраний громадянин України, який має судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, кримінального правопорушення проти виборчих прав громадян чи корупційного кримінального правопорушення, якщо ця судимість не погашена або не знята

в установленому законом порядку (ч. 2 ст. 193) [15].

Більш широкі межі цензу судимості при реалізації пасивного виборчого права на місцевих виборах порівняно з цензом судимості для громадян, які можуть бути обрані народними депутатами України, обумовлено щонайменше двома причинами.

Перша причина полягає у тому, що вимоги до громадян, які можуть бути обрані народними депутатами України визначені безпосередньо у тексті Конституції України (ч. 3 ст. 76) [2], тоді як вимоги до депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних та міських голів визначені Виборчим кодексом України (ч. 2 статті 193) [15], що робить більш простішим процес вдосконалення цензу судимості при реалізації пасивного виборчого права на місцевих виборах, ніж це можна зробити для виборів народних депутатів України через різні способи зміни Конституції України та звичайних законів.

Друга причина тісно пов'язана з першою та обумовлена помітним посиленням антикорупційного законодавства України, у тому числі й щодо виборних осіб. Тому на рівні Виборчого кодексу України вдалося внести зміни щодо посилення цензу судимості при реалізації пасивного виборчого права на місцевих виборах, а на рівні Конституції України такі зміни не відбулися для громадян, які можуть бути обрані народними депутатами України, через більш складний порядок внесення змін до Конституції України. На мій погляд, вимоги цензу судимості при реалізації пасивного виборчого права на парламентських та місцевих

виборах в Україні мають бути вирівняні за рахунок внесення відповідних змін до Конституції України в частині посилення цензу судимості для громадян, які можуть бути обрані народними депутатами України.

7. Освітній ценз – вид виборчого цензу, за якого право участі у виборах мають громадяни, що володіють встановленим конституцією чи законом відповідним рівнем освіти. Підвидом освітнього цензу є ценз грамотності або освіченості (англ. Literacy qualification), відповідно до якого право участі у виборах мають громадяни, які вміють читати та писати. Ценз грамотності особливо був популярним на початкових етапах становлення виборів у період XIX – початку XX століть, коли рівень освіченості населення був у рази меншим ніж сьогодні. В Україні виборче законодавство не передбачає застосування освітнього цензу на жодному з видів виборів.

Нині збереження освітнього цензу у деяких зарубіжних країнах обґрунтовується з трьох позицій.

По-перше, неосвічені виборці не можуть самостійно розібратися у передвиборчих програмах політичних партій та окремих кандидатів на виборах, що у свою чергу не дозволяє їм усвідомлено та відповідально проголосувати за ту чи іншу політичну партію чи кандидата на виборах.

По-друге, недосвідчені виборці і кандидати на виборні посади набагато простіше піддані різного роду маніпуляціям та легко можуть стати інструментом для приходу до влади нечесних політиків.

По-третє, кандидати на виборні посади повинні мати певний рівень освіти для того щоб самостійно та ква-

ліфіковано розбиратися у всіх складнощах виконання своїх представницьких повноважень.

Противники запровадження освітнього цензу для активного виборчого права стверджують, що наявність такого роду цензу є одним з обмежень загального виборчого права, оскільки власний життєвий досвід та розгалужена система каналів інформації у сучасному суспільстві, все таки дозволяють недосвідченим виборцям усвідомлено та відповідально проголосувати на виборах. Тому на сьогодні освітній ценз за загальним правилом встановлений лише для реалізації пасивного виборчого права у цілій низці зарубіжних країн.

Наприклад, у ст. 38 Конституції Антигуа і Барбуда встановлюється, що член Палати представників Парламенту повинен вміти читати англійською мовою на рівні, який дозволить йому брати активну участь у роботі Палати [56]. В Бразилії, відповідно до параграфу 4 статті 14 Конституції, не можуть бути обрані на виборні посади не освічені громадяни [18]. У Конституціях Південного Судану (ст. 98) [57] та Судану (ст. 53) [58] встановлено, що кандидат на посаду Президента повинен бути грамотним. У Сенегалі, згідно з ст. 28 Конституції 2001 року, кандидат в Президенти Сенегалу повинен вміти писати, читати та вільно говорити державною мовою [59]. У Нігерії в ст. 131 Конституції 1999 року визначено, що Президентом Федерації може бути обрана особа, яка отримала освіту, щонайменше, на рівні Сертифікату школи або його еквіваленту [60].

На Філіппінах освітній ценз встановлений для кандидатів на президентських та парламентських вибо-

рах. Конституції Філіппін 1987 року встановлює, що Президентом країни, Сенатором та Членом палати представників може бути обрана виключно та особа, яка вміє читати та писати (статті 3 і 6 Частини VI, стаття 2 Частини VII). За цього, Конституція Філіппін чітко вказує, що не існує освітнього цензу на отримання виборчого права, а Конгрес Філіппін зобов'язаний розробити процедури, що дозволяють безграмотним особам голосувати без сторонньої допомоги (статті 1 і 2 Частини V) [24]. В Єгипті освітній ценз встановлений лише для кандидатів на парламентських виборах. Конституція Єгипту 2012 року передбачає, що кандидат до Палати Представників повинен мати сертифікат про початкову освіту (ст. 114), а кандидат на виборах до Ради Шура повинен мати вже сертифікат про вищу освіту (ст. 129) [61].

У Тайланді освітній ценз передбачено лише для членів верхньої палати Парламенту. Відповідно до ст. 115 Конституції Тайланду особа може бути кандидатом у сенатори якщо закінчила навчальний заклад не менше ніж зі ступенем бакалавра або його еквівалентом [62]. В Омані, згідно з ст. 58bis10 Конституції, кандидатом до Меджлісу Аль-Шура (нижньої палати Меджлісу Оману) може бути громадянин з рівнем освіти, який підтверджується не менше ніж дипломом загальної освіти [63]. В Азербайджані та Таджикистані освітній ценз встановлений для кандидатів на пост Президента держави, де конституції передбачають, що Президентами країн можуть бути обрані громадяни лише з вищою освітою. Освітній ценз встановлений при проведенні виборів у Перу та половині

штатів США для осіб, які балотуються на посади професійних суддів.

8. Гендерний ценз – вид виборчого цензу, за якого право участі у виборах мають представники однієї як правило чоловічої статі. Гендерний ценз доволі часто ще позначають термінами «статевий ценз» або «ценз статті». Спочатку активне виборче право було привілеєм обмеженого кола громадян, як правило, заможних та освічених представників чоловічої статі. Однак у процесі утвердження виборів як однієї з основних форм безпосередньої демократії, коло виборців значно розширилось за рахунок наділення правом голосу жінок. Гендерний ценз мав місце у виборчій практиці аж до другої половини ХХ століття, після чого у конституціях різних держав все помітніше закріплювалася вимога щодо неможливості обмеження виборчого права за ознакою статі. Одними з перших жіноче виборче право запровадили Нова Зеландія у 1893 році та Австралія у 1902 році. У Європі до числа перших країн, які гарантували право голосу жінок, слід віднести Норвегію (1913), Данію (1915) та Німеччину (1918). У 1920 році XIX поправкою до Конституції США було введено активне виборче право для жінок у США. Утім Швейцарія запровадила право голосу жінок лише в 1971 році, а Ліхтенштейн взагалі – у 1984 році. Мусульманські країни стали одними з останніх, які дозволили жінкам голосувати. Зокрема, Кувейт гарантував його у 2005 році, Об'єднані Арабські Емірати у 2006 році та Саудівська Аравія у 2011 році [10, с. 31].

У сучасній виборчій практиці гендерний ценз практично не застосовується, а переважна більшість міжна-

родних актів та Конституцій держав містить чіткий імператив, що виборче право не може бути обмежено за ознакою статі. Виключення з цього правила складають лише деякі країни. Наприклад, у Ватикані Папою Римським може бути обраний лише чоловік-католик. В Україні гендерний ценз не застосовується та ніколи не мав свого застосування на виборах. Законодавство України містить чіткий імператив, що будь-які прямі або непрямі привілеї чи обмеження виборчих прав громадян України за ознакою статі забороняються.

9. Службовий ценз – право участі у виборах обмежується для осіб, які перебувають на певному виді публічної служби або мають духовний сан. Інколи службовий ценз ще позначають терміном «професійний ценз». У сучасній практиці виборів службовий ценз, як правило, застосовується у зарубіжних країнах при реалізації пасивного виборчого права. Головний сенс у встановленні службового цензу полягає у тому, щоб на конституційному рівні встановити обмеження балотуватися на виборні посади особам, які у силу свого професійного, службового чи духовного статусу можуть безпосередньо вплинути на хід виборчих перегонів, якщо б вони були кандидатами на цих виборах.

Перелік категорій службовців, щодо яких встановлюється обмеження висувати власну кандидатуру для участі у виборах у першу чергу залежить від історичного контексту розвитку країни та національно-правових особливостей її політичної системи. За загальним правилом виключають ті категорії службовців, які з огляду на національну специфіку мали або про-

довжують мати великий вплив у державі та суспільстві. Під службовий виборчий ценз у різних країнах здебільшого підпадають наступні категорії службовців – військовослужбовці, прокурори, судді, державні службовці, дипломати, поліцейські, співробітники служб державної безпеки та священнослужителі. У переважній більшості держав, в тому числі й Україні, конституційне законодавство встановлює несумісність статусу члена будь-якої виборчої комісії зі статусом кандидата на виборах, на яких така виборча комісія здійснює свою діяльність.

Винятком з правила, за якого службовий ценз поширюється лише щодо пасивного виборчого права, є Туреччина, де у ст. 67 Конституції встановлюється, що не мають права голосу на виборах та референдумах рядові і капрала, які перебувають на службі в Збройних Силах, а також слухачі вищих військових шкіл [64]. Унеможливлення права голосу для вказаних військовослужбовців в Туреччині обумовлено передусім особливим місцем Збройних сил Туреччини у політичній системі країни, за якої турецька армія ще з часів Мустафи Кемалю Ататюрка є своєрідним гарантом збереження в Туреччині принципу секуляризму та запобіжником щодо неможливості ісламізації держави на шкоду світським державним та соціальним інститутам. Тому Збройні сили Туреччини мають бути максимально політично нейтральними, у тому числі й за рахунок відсторонення військовослужбовців нижчих рівнів від безпосередньої участі у виборах в якості виборців.

Військовослужбовцям прямо заборонено балотуватися на загальнонаці-

ональних виборах у Бразилії, Греції, Еквадорі, Іспанії та Португалії, оскільки ці країни пережили авторитарні режими, на чолі яких стояла військова хунта. Негативний історичний спадок державних переворотів за безпосередньою участю військових, призвів до обмеження у вище вказаних країнах виборчого права військовослужбовців з метою максимального їхнього відсторонення від політичних процесів, які відбуваються в державі. У такому разі особа може бути зареєстрована кандидатом на виборах лише за умови звільнення з військової служби.

В Анголі, згідно з статтями 110, 145 Конституції, не можуть бути обрані Президентом Республіки та членами Національної Асамблеї чинні судді, прокурори та члени органів виборчої адміністрації. За цього, Конституцією Анголи додатково встановлюється заборона для балотування на пост Президента держави для омбудсмена та його заступників, солдатів та членів збройних сил, які перебувають на активній військовій службі [65]. У Нікарагуа, відповідно до ст. 94 Конституції 1986 року, співробітники армії Нікарагуа та національної поліції не можуть балотуватися на державні посади на всенародних виборах, якщо вони не звільнилися від активного обов'язку в збройних силах або поліції принаймні за рік до виборів, в яких вони мають намір взяти участь [66]. У Перу військовослужбовці не можуть бути кандидатами на посади Президента та Віце-президента країни. У Домініканській Республіці в ст. 123 Конституції 2015 року встановлено, що не може бути кандидатом на пост Президента Республіки громадянин, який перебуває на активній військовій чи поліцей-

ській службі принаймні 3 останні роки до президентських виборів [67].

У Чаді якщо кандидат на пост Президента країни є військовослужбовцем або співробітником служб безпеки, то на підставі ст. 62 Конституції 1996 року, перед висуненням своєї кандидатури на пост Президента він повинен піти у відставку [68]. В Омані, згідно з ст. 58bis10 Конституції, не може бути кандидатом до Меджлісу Аль-Шура (нижньої палати Меджлісу Оману) громадянин, який пов'язаний з органами безпеки або військовими органами [63]. У Франції та Мальті військовослужбовці не можуть бути обрані членами парламенту. У Мексиці та Фінляндії особа може бути зареєстрована кандидатом на загальнонаціональних та місцевих виборах лише після звільнення з військової служби. В Ірландії військовослужбовець не може бути кандидатом на президентських та парламентських виборах [4, с. 31, 35].

У Литві військовослужбовці не можуть балотуватися на пост Президента Литви, у депутати Сейму та до представницьких органів місцевого самоврядування. В Італії військовослужбовці не можуть бути кандидатами на місцевих виборах [4, с. 32-33]. У Вірменії військовослужбовці не можуть балотуватися на парламентських та місцевих виборах. Окрім цього, згідно з ст. 82 Виборчого Кодексу Республіки Вірменія 2016 року, кандидатами в депутати Національних Зборів та муніципальних рад не можуть висуватися судді, прокурори, службовці Слідчого комітету, Спеціальної слідчої служби, Поліції, національної безпеки, органів примусового виконання судових актів, рятувальних, податкових, митних органів, кримінально-виконавчої служби,

члени виборчих комісій [69]. Співробітники Національної поліції не можуть бути кандидатами на виборах в Екваторі та Перу, а в Португалії таке обмеження встановлено для прокурорів на парламентських виборах [4, с. 34].

У деяких країнах право висувати кандидатуру на виборах заборонено особам, які перебувають або перебували на службі в органах державної безпеки або органах розвідки іноземної держави чи держави-окупанта. Наприклад, у Латвії, згідно з ч. 5 ст. 5 Закону «Про вибори до Сейму» 1995 року, не можуть виставляти свої кандидатури і бути обраними до Сейму особи, які є штатними співробітниками служб державної безпеки, служб розвідки або контррозвідки іноземних держав, або особи, які були штатними співробітниками служб державної безпеки, служб розвідки або контррозвідки СРСР, Латвійської РСР, за винятком осіб, які були лише працівниками планових та фінансових, адміністративно-господарських структурних одиниць Комітету державної безпеки СРСР чи відповідних структурних одиниць Латвійської РСР [96].

Державні службовці не можуть балотуватися на виборах у Греції, Екваторі, Південно-Африканській Республіці, Португалії та Іспанії. У Нігерії, згідно з ст. 137 Конституції 1999 року, не може бути кандидатом на пост Президента Республіки особа, яка перебуває на державній чи іншій публічній службі Федерації або будь-якого штату, якщо вона не звільнилася з роботи не пізніше ніж за 30 днів до дати виборів [60]. В Ірландії, Литві, Мальті та Франції державні службовці не можуть бути зареєстрованими кандидатами на парламентських виборах [4,

с. 31-34]. У Пакистані, згідно з ст. 102 Конституції, губернатор провінції не може бути кандидатом для обрання на посаду члена Парламенту або провінційної асамблеї [70].

У деяких країнах заборона щодо висування власної кандидатури встановлена на місцевих виборах, на яких під обмеження підпадають керівники муніципальних організацій, установ та закладів. Встановлення такого обмеження можна пояснити спробою мінімізувати використання адміністративного ресурсу особами, які мають доступ до розпорядження муніципальними коштами та цілком реально могли б їх завуальовано використати з метою забезпечення власної перемоги або перемоги власної партії на виборах. Наприклад, в Італії на місцевих виборах не можуть бути зареєстровані в якості кандидатів керівники установ і закладів, які утримуються за рахунок коштів місцевих бюджетів [4, с. 32].

У низці зарубіжних країнах обмеження реалізації пасивного виборчого права поширюється на суддів. Наприклад, судді не можуть балотуватися на виборах в Іспанії та Португалії, на Мальдівах – на парламентських виборах, а в Італії таке обмеження встановлено лише для суддів апеляційних судів на місцевих виборах. В Ісландії, згідно з ст. 34 Конституції, судді Верховного Суду не мають права брати участь у парламентських виборах [71]. В Екваторі відповідно до ст. 113 Конституції 2008 року судді суддівського відділення уряду, суду з виборчих спорів та членів Конституційного суду та Національної виборчої ради, якщо вони не покинули посаду за 6 місяців до дня проведення виборів [72]. В Україні, відповідно до ч. 4 ст. 54 За-

кону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII суддя, перебуваючи на посаді, не може бути кандидатом на виборні посади в органах державної влади (крім судової) та органах місцевого самоврядування, а також брати участь у передвиборчій агітації [73].

Дипломати не можуть бути зареєстровані кандидатами на виборах в Еквадорі та Іспанії, а також на парламентських виборах в Португалії. Священнослужителі не мають права висунути свою кандидатуру на виборах у Коста-Ріці, Мексиці, Парагваї, Таїланді та на місцевих виборах в Італії. В Україні виборче законодавство передбачає застосування службового цензу при реалізації пасивного виборчого права лише щодо суддів, а також членів виборчих комісій усіх рівнів на тих виборах, де вони здійснюють свою діяльність. Обмеження щодо інших професій та службових категорій при реалізації виборчого права в Україні відсутні.

У деяких державах діє правило, що особи які займають пост Глави держави, перебувають на державній, дипломатичній, військовій та спеціальній службі можуть бути зареєстровані кандидатами на виборах, але за умови, що після реєстрації їх кандидатами вони звільнять свій пост чи займану посаду. Так, у Латвії, згідно з ч. 5 ст. 5 Закону «Про вибори до Сейму» 1995 року, якщо кандидатом у депутати заявлений Президент держави, державний контролер, член Ради Державного контролю, надзвичайний та повноважний посол, суддя Конституційного суду, прокурор, працівник поліції або військовослужбовець професійної служби, вони після реєстрації списку кандидатів у депутати повинні

залишити посаду (службу) та протягом одного місяця подати документи, що підтверджують цей факт, до Центральної виборчої комісії [96].

10. Партійний ценз – вид виборчого цензу, за якого право брати участь у виборах мають або не мають особи, які є членами політичних партій. Партійний ценз може бути повним та частковим. Повний партійний ценз поширюється щодо усіх політичних партій або усіх окрім однієї партії. Повний партійний ценз широко застосовувався та продовжує застосовуватися у деяких комуністичних країнах, коли право приймати участь у виборах мають лише члени Комуністичної партії. Повний партійний ценз також можна простежити у країнах, де утвердилася так звана «безпартійна система», за якої в державі відсутні будь-які зареєстровані політичні партії через наявність конституційної або законодавчої заборони щодо їх діяльності в державі. У сучасній конституційній практиці повністю заборонено діяльність політичних партій в країнах Перської затоки – Бахреїні, Катарі, Кувейті, Об'єднаних Арабських Еміратах, Омані та Саудівській Аравії.

Цікаву варіацію повного партійного цензу можна простежити у Бразилії, де відповідно до Параграфу 3 статті 14 Конституції 1988 року, право бути обраним до органів публічної влади має лише громадянин Бразилії, який належить до будь-якої політичної партії [18]. У деяких країнах можна простежити протилежний підхід, за якого перебування особи в членстві політичної партії унеможливує її реєстрацію як кандидата на виборах. Наприклад, у Сінгапурі відповідно до ст. 19 Конституції, особа має право бути обра-

ним Президентом, якщо вона не є членом будь-якої політичної партії на дату її висування на виборах [74].

На сьогодні повний партійний ценз визнаний таким, що не відповідає загальноприйнятим демократичним стандартам. Наприклад, у ч. 1 Розділу II Кодексу належної практики у виборчих справах, який був схвалений Венеціанською комісією у 2002 році, вказано, що «демократичні вибори неможливі без дотримання прав людини, зокрема свободи слова й преси, свободи пересування по країні, свободи зборів й об'єднання в політичних цілях, зокрема для створення політичних партій. Обмеження цих свобод мають спиратися на норми закону, відповідати суспільним інтересам і принципу пропорційності» [17].

У п. 12 Кодексу належної практики щодо політичних партій (англ. Code of Good Practice in the field of Political Parties), який було ухвалено Венеціанською Комісією 12-13 грудня 2008 року, вказано, що політичні партії у демократичних державах є вільними об'єднаннями, захищеними статтею 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Це означає, що громадяни можуть вільно приймати рішення про заснування політичної партії, проте національне законодавство може обмежити цю свободу у певних випадках на основі принципів, сумісних з Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод та Практикою Європейського суду з прав людини. У низці європейських держав немає норм про заборону партій. В інших державах норми про заборону партій існують, однак вони тлумачаться вузько і повинні застосовуватися з винятковою стриманістю. Відповідно до цієї

спільної європейської демократичної спадщини, заборона або примусовий розпуск політичних партій може бути виправданим лише у випадку партій, які виступають за застосування насильства або використовують насильство як політичний засіб для повалення демократичного конституційного ладу [96].

Частковий партійний ценз поширюється лише щодо деяких політичних партій, програмні цілі або дії яких спрямовані на повалення конституційного ладу та/або порушення суверенітету та територіальної цілісності держави. Частковий партійний ценз можна простежити в деяких країнах, де він застосовується щодо політичних партій, що пропагують комуністичний та/або націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарні режими. Наприклад, у Латвії, згідно з ч. 6 ст. 5 Закону «Про вибори до Сейму» 1995 року, не можуть виставляти свої кандидатури і бути обраними до Сейму особи, які активно брали участь у діяльності КПРС, Комуністичної партії Латвії, Інтернаціонального фронту трудящих Латвійської РСР, Об'єднаного професійного союзу і Організації ветеранів війни та праці, Комітету громадського порятунку Латвії або в їх регіональних комітетах після 13 січня 1991 року [97]. Конституційність положень, які обмежували право балотуватися на парламентських виборах членів Комуністичної партії в Латвії, були підтверджено низкою Рішень Конституційного Суду Латвії.

Наприклад, у ч. 6 Рішення Конституційного Суду Латвії від 30 серпня 2000 року № 2000-03-01 вказано, що «метою обмеження пасивного виборчого права є захист демократичного державного устрою, національної

безпеки та територіальної цілісності Латвії. Оспорювані норми спрямовані не проти плюралізму ідей у Латвії чи політичних поглядів будь-якої особи, а проти осіб, які активними діями намагалися знищити демократичний державний устрій і цим виступили проти статті 1 Конституції. Використання прав людини не повинно бути спрямоване проти демократії як такої». Також у ч. 6 цього Рішення додано, що «у легітимних інтересах демократичного суспільства вимагати від своїх політичних представників лояльності щодо демократії», оскільки «демократичний устрій держави необхідно охороняти від людей, які в етичному відношенні не кваліфіковані стати представниками демократичної держави на політичному чи управлінському рівні, та які своєю діяльністю довели, що не були лояльними щодо демократичного державного устрою» [98].

Про сумісність встановленої в Латвії заборони балотуватися членам Комуністичної партії з положеннями Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року також була підтверджена у Рішенні Європейського суду з прав людини від 16 березня 2006 року в справі «Жданок проти Латвії» (*Ždanoka v. Latvia*). На користь своєї позиції у цьому Рішенні Європейського суду з прав людини наведено наступні аргументи: по-перше, «демократія є головною складовою «суспільного європейського порядку» (§ 98); по-друге, «не можна виключати, що особа або група осіб посилаються на права, визнані Конвенцією або Протоколами до неї, для отримання права займатися діяльністю, спрямованою на скасування прав і свобод, визнаних Конвенцією; подібне скасування веде

до знищення демократії» тому «Європейський суд визнав, що нікому не повинно бути дозволено посилатися на положення Конвенції для того, щоб применшити або знищити ідеали та цінності демократії» (§ 99); по-третє, «для того, щоб забезпечити стабільність і ефективність демократичного ладу, держава може приймати конкретні заходи для його захисту» (§ 100) [99].

В Україні відповідно до ст. 15 Конституції України суспільне життя ґрунтується на засадах політичної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України [2]. Виборче законодавство України забезпечує рівність прав і можливостей політичних партій – суб'єктів виборчого процесу брати участь у виборчому процесі. Водночас не всі політичні партії та їх представники можуть бути допущені до участі у виборах в Україні.

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», який набув чинності 21 травня 2015 року, до участі у всіх видах виборів в Україні не допускаються кандидати від політичних партій, що пропагують комуністичний та/або націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарні режими. Так, не може бути висунутий кандидат на пост Президента України, кандидат (кандидати) у народні депутати України, кандидат у депутати Верховної Ради АРК і місцевих рад, кандидат на посаду сільського, селищного,

міського голови від політичної партії, яка здійснює пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, їхньої символіки та щодо якої в установленому Кабінетом Міністрів України порядку прийнято рішення про невідповідність її діяльності, найменування та/або символіки вимогам Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [75].

11. Ценз здоров'я – вид виборчого цензу, за якого право висувати свою кандидатуру на виборах мають лише громадяни, які мають гарний стан психічного та/або фізичного здоров'я. У сучасній конституційній практиці ценз здоров'я не має великого поширення у світі та застосовується лише у деяких африканських країнах до громадян, які можуть бути обрані на пост Президента держави. Ценз здоров'я для Президента держави передбачено Конституціями Беніну (ст. 44) [76], Гвінеї (статті 29, 33, 94) [77] (після військового державного перевороту 2021 року не діє, але нової Конституції у Гвінеї поки що не має), Республіки Конго (статті 58, 66, 68) [78], Центральноафриканської Республіки (ст. 36) [79] та Чаду (ст. 62) [68]. У Гвінеї, Республіці Конго та Центральноафриканській Республіці для підтвердження виконання кандидатом на пост Президента Республіки цензу здоров'я Конституційний Суд, а в Чаді – Конституційна Рада, призначає Колегію лікарів, яка має засвідчити, що кандидат у Президенти має гарний стан психічного та/або фізичного здоров'я. Після підтвердження Колегію лікарів гарного

стану здоров'я, особа допускається до балотування на виборах Президента Республіки.

В Україні ценз здоров'я не передбачено на жодному з видів виборів. Однак, слід звернути увагу, що згідно з статтями 108, 110 Конституції України однією з підстав дострокового припинення повноважень Президента України є неспроможність Президента України виконувати свої повноваження за станом здоров'я. Неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я має бути встановлена на засіданні Верховної Ради України і підтверджена рішенням, прийнятим більшістю від її конституційного складу на підставі письмового подання Верховного Суду – за зверненням Верховної Ради України, і медичного висновку [2].

12. Ценз національності – вид виборчого цензу, за якого право приймати участь у виборах мають лише громадяни певної національності. Ценз національності також ще позначають таким терміном як «етнічний ценз». Застосування цензу національності на загальних засадах є пережитком минулого та на сьогодні вважається недемократичним і дискримінаційним під час проведення виборів. У п. 2.4 Розділу I Кодекс належної практики у виборчих справах, який був схвалений Венеціанською комісією у 2002 році, встановлено, що «жоден з кандидатів або виборців не зобов'язаний розкривати своєї належності до національних меншин» [17].

У сучасній практиці проведення виборів ценз національності обмежено застосовується лише на виборах у багатонаціональних країнах для гарантованого обрання до колегіально-

го виборного органу представників різних національностей, які постійно проживають у цій державі. Лейтмотивом застосування полінаціонального виборного представництва у колегіальному органі публічної влади є зазвичай пережиті країною в минулому криваві міжнаціональні конфлікти.

Наприклад, у Боснії та Герцеговині відповідно до ст. V Конституції 1995 року, Президентатура Боснії та Герцеговини, яка виконує роль колективного Президента країни, складається з трьох членів: одного боснійця та одного хорвата, кожен з яких вибирається безпосередньо з території Федерації, та одного серба, що вибирається безпосередньо з території Республіки Сербської [80]. В Україні ценз національності не застосовується.

13. Майновий ценз (англ. Property qualification) – вид виборчого цензу, за якого право брати участь у виборах мають громадяни, що володіють встановленим законом розміром майна, доходів, які сплачують певну суму податків або не мають боргів. Запровадження майнового цензу при проведенні виборів суттєво звужує коло виборців. Наприклад, у Великобританії через наявність майнового цензу право голосу на виборах у 1831 році мало лише 4,4% дорослого населення, а, у Франції після ухвалення Конституції 1795 року внаслідок застосування майнового цензу лише 8% дорослого населення могла проголосувати на виборах [81, с. 8]. У зв'язку з цим, починаючи з другої половини XIX століття, майновий ценз при проведенні виборів почав поступово скасовуватися, хоча у деяких державах відмова від майнового цензу відбулася ще раніше.

Зокрема, у США скасування майнового цензу для білих чоловіків розпочалося на рівні штатів у 1792 році зі штату Кентуккі та завершилося у 1856 році в штаті Північна Кароліна. Виняток з цього правила склали п'ять штатів – Массачусетс, Род-Айленд, Пенсильванія, Делавер і Північна Кароліна, які зберегли майновий ценз [82]. У Новій Зеландії майновий ценз було скасовано у 1867 році [83]. В Європі переважна більшість держав скасувала майновий ценз лише на початку XX століття. Наприклад, у Великій Британії у результаті прийняття у 1918 році Закону «Про народне представництво» (англ. Representation of the People Act) було практично повністю скасовано всі виборчі вимоги до майна для чоловіків старше 21 років та дозволено жінкам старше 30 років голосувати на виборах [84]. На українських землях майновий ценз було скасовано протягом 1917-1918 років унаслідок падіння Австро-Угорської та Російської імперій, а також початком національно-визвольних рухів.

За часів існування майнового цензу мали місце і чисельні маніпуляції, які дозволяли його обійти з метою отримання додаткових голосів виборців на користь певного кандидата. Наприклад, в XIX столітті в Англії активно практикувалася така виборча маніпуляція як «faggot vote», що полягала в отриманні права голосу особою шляхом тимчасового отримання майна, не маючи на нього жодного права. Маніпуляція «faggot vote» дозволяла штучно підвищити кількість виборців в Англії, які знаходилися в прямій залежності від заможного дворянина та голосували відповідно до його вказівок. Застосування «faggot vote» стало

неможливим через прийняття Закону «Про народне представництво» 1884 року [85, с. 36].

На сьогодні майновий ценз для активного виборчого права вважається пережитком минулого та в сучасній практиці проведення виборів практично не застосовується відносно виборців через його дискримінаційний характер. Винятком з цього правила слід назвати лише деякі країни, в яких майновий ценз поширюється і на активне виборче право. Так, у М'янмі, згідно з ст. 392 Конституції 2008 року, не мають права голосу на виборах особи, які не визнані вільними від боргів [86].

Більш поширеним застосування майнового цензу на виборах можна простежити при реалізації пасивного виборчого права у цілій низці зарубіжних країн. Найчастіше в якості майнового цензу виступають вимоги до кандидатів бути: 1) власником нерухомого майна на національній території чи в межах виборчого округу, від якого висувається кандидат; 2) мати стабільний річний дохід не менше чітко встановленої виборчим законодавством суми; 3) бути платником податків; 4) не бути особою, яка визнана неплатоспроможною чи визнана банкрутом; 5) не бути особою, яка не сплатила свої борги або має фінансові зобов'язання перед кредиторами чи іншими особами.

У сучасному конституційному законодавстві зарубіжних країн логіка встановлення майнового цензу для кандидатів на виборах переслідує дві основні цілі. По-перше, особи які балотуються на виборні посади повинні бути економічно та фінансово самодостатніми для того щоб у них не було спокуси використати виборну посаду

для власного незаконного збагачення після перемоги на виборах. Влада спокушає і чим біднішим є кандидат на виборну посаду, тим з вищою вірогідністю він може перетворити доступ до державних або муніципальних ресурсів для покращення власного матеріального становища. Однак, треба зауважити, що в практиці проведення виборів є чимало випадків коли незможні кандидати після обрання їх на виборах чесно та сумлінно виконували свої представницькі повноваження на користь інтересів виборців та не піддалися спокусі незаконного збагачення, коли вони знаходилися на виборних посадах. По-друге, особи які балотуються на виборні посади не повинні мати жодних боргових або інших фінансових зобов'язань, які б могли поставити їх у залежність від третіх осіб та перетворити виборну особу на маріонетку, яка є лише інструментом для просування у владі інтересів осіб, від яких вона перебуває у борговій чи іншій фінансовій залежності.

У державах, де передбачено майновий ценз, вимоги майнового характеру встановлені при реалізації пасивного виборчого права на наступних видах виборів:

1. Майновий ценз при реалізації пасивного виборчого права на президентських виборах. Зазвичай вимоги майнового характеру до кандидатів, які можуть бути висунуті на пост Президента держави, передбачені Конституціями африканських держав. Наприклад, у ст. 135 Конституції Гаїті 1987 року встановлено, що президентом Гаїті може бути обраний громадянин, який є власником нерухомого майна [87]. Схожа вимога має місце і в Центральноафриканській Респуб-

бліці, де ст. 36 Конституції 2016 року встановлено, що особа яка балотується на пост Президента країни, повинна мати майно, розташоване на національній території [79]. Відповідно до Конституції Замбії (ст. 100) [130], Малаві (у тому числі першим віце-президентом, ст. 80) [116], Нігерії (ст. 137) [60] та Уганди (ст. 80) [102] не може бути обрана Президентом держави особа, яка була визнана або іншим чином оголошена банкрутом.

2. *Майновий ценз при реалізації пасивного виборчого права на парламентських виборах.* У Ліберії, згідно з ст. 30 Конституції 1986 року, членом законодавчого органу можуть бути обрані лише громадяни, які є платниками податків [91]. Конституції Барбадосу (ст. 44.1) [88], Белізу (ст. 58) [89], Брунею (ст. 30) [109], Гамбії (ст. 22) [110], Гани (ст. 94) [111], Гренади (статті 26, 31) [112], Домініки (ст. 32) [113], Йорданії (ст. 75) [114], Кенії (ст. 99) [115], Маврикію (ст. 34) [116], Малаві (ст. 51) [117], Малайзії (ст. 48) [118], Мальти (ст. 37) [25], Науру (ст. 31) [119], Нігерії (статті 66, 107) [60], Сент-Вінсент і Гренадіни (ст. 26) [120], Сент-Люсії (статті 26, 32) [121], Соломонових островів (ст. 49) [122], Тайланду (ст. 98) [62], Тринідад і Тобаго (статті 42, 48) [123], Тувалу (ст. 95) [124], Уганди (ст. 80) [125], Фіджі (статті 56, 63) [126], Шрі-Ланки (ст. 91) [127], Ямайки (ст. 40) [128] встановлюють, що не може бути обраний членом Парламенту особа, яка визнана судом чи іншим способом банкрутом. Особи, які визнані банкрутом, не можуть бути зареєстровані кандидатами на парламентських виборах також і у Великій Британії та Ірландії [4, с. 31].

Відповідно до ст. 62 Конституції Ботсвани 1966 року, жодна особа не

може бути обрана членом Національної асамблеї, яка була визнана неплатоспроможною або визнана банкрутом згідно з будь-яким на даний момент чинним у Ботсвані законом і не була звільнена з посади або уклала угоду з кредиторами і не сплатила свої борги в повному обсязі [129]. В Аргентині та Гаїті майновий ценз встановлений лише щодо сенаторів. Так, у ст. 55 Конституції Аргентини визначено, для того, щоб бути обраним до Сенату, необхідно мати стабільний річний дохід не менше 2 тисяч песо або інші рівноцінні надходження [90]. У ст. 96 Конституції Гаїті 1987 року визначено, що сенатором може бути обраний громадянин, який є власником нерухомого майна в департаменті, від якого обирається, або розвиває професію чи галузь у цьому департаменті [87].

3. *Майновий ценз при реалізації пасивного виборчого права на регіональних та місцевих виборах.* У Нігерії, відповідно до ст. 182 Конституції 1999 року, жодна особа не може бути кваліфікована для обрання на посаду губернатора штату, якщо вона є банкрутом, який не звільнений, був визнаний банкрутом або іншим чином визнаний банкрутом згідно з будь-яким чинним законодавством Нігерії [60]. В Італії на місцевих виборах не можуть бути зареєстровані в якості кандидатів особи, які є позивачами або відповідачами у справах, в яких стороною є комуна, а у Великій Британії – особи, винні у розтраті державних коштів у розмірі понад 2000 фунтів стерлінгів та банкрути [4, с. 31-32]. В Італії вважається, що у випадку обрання даних осіб на виборні посади до органів місцевого самоврядування, вони певним чином можуть вплинути на подальший перебіг

справи, в яких дані особи є позивачами або відповідачами.

У Великій Британії неможливість банкрутів брати участь у статусі кандидатів на виборах ґрунтується на традиції відсутності довіри до таких осіб і не обмежується лише виборними посадами. Банкрути у Великій Британії також не можуть бути бухгалтерами, банківськими працівниками, аудиторами, адвокатами, військовими, поліцейськими тощо. Усі банкрути у Великій Британії заносяться до спеціального реєстру, який має назву «Реєстр неплатоспроможності фізичних осіб» (англ. Individual Insolvency Register (IIR)) та об'єднує реєстри неплатоспроможності фізичних осіб, обмежень щодо банкрутства та списання боргу. Адмініструванням Реєстру неплатоспроможності фізичних осіб займається Служба з питань неплатоспроможності, яка згідно із законом зобов'язана вести цей реєстр, постійно оновлювати його та надавати для публічного ознайомлення. Тому кожен зацікавлений може перевірити чи є особа банкрутом чи ні просто зайшовши на сайт <https://www.insolvencydirect.bis.gov.uk> та ввівши персональні дані відповідної особи.

14. Моральний ценз – право брати участь у виборах мають громадяни, які володіють високими моральними якостями або ведуть гідний спосіб життя. У випадку вчинення особою аморальних або негідних дій, вона позбавляється свого виборчого права. Моральний ценз інколи ще позначають таким терміном як «ценз добросовісності». Метою запровадження морального цензу є цілком логічне прагнення забезпечити умови, за яких на виборні посади зможуть балотуватися лише порядні та добросовісні кан-

дидати. На відміну від інших виборчих цензів моральний ценз вкрай важко точно визначити з юридичної точки зору. Тому встановлення морального цензу в умовах слабких демократичних інституцій створює широке поле для дискреції та може бути використано владою як інструмент щодо недопущення для участі у виборах незалежних та опозиційних кандидатів. Наразі наявність морального цензу в низці країн з різних регіонів світу є нічим іншим як особливістю виборчого права у цих країнах, яка передусім заснована на багатовікових національних політико-правових традиціях.

Наприклад, у Люксембурзі позбавлені активного виборчого права власники будинків терпимості, а в Еквадорі – п'яниці, волоцюги та шахраї [92, с. 420]. На Кіпрі, згідно з статтями 40, 64 Конституції, не може бути обраним Президентом або Віце-президентом, членом Палати представників громадян, який має психічний розлад, несумісний з обійманням посади або встановлений судом факт вчинення аморальний дій [100]. Заборона бути обраним членом парламенту у випадку вчинення аморальних або негідних дій передбачена також у Данії, Італії та Пакистані. В Ісландії, згідно з ст. 34 Конституції, до парламенту може бути обраний будь-який громадянин, який володіє бездоганною репутацією [71]. У Тайланді, відповідно до ст. 102 Конституції Королівства, особи, які страждають від наркотичної залежності не можуть бути кандидатами на виборах депутатів Палати представників [62].

Для Президентів держав моральний ценз передбачено Конституціями Беніну (ст. 44), Республіки Конго (ст. 58), Сінгапуру (ст. 19), Туркменіс-

тану (ст. 53), Центральноафриканської Республіки (ст. 36) та Чаду (ст. 62). Так, у Беніні ніхто не може бути кандидатом на пост Президента Республіки, якщо він не володіє гідними моральними якостями та не є високо порядною людиною (ст. 44), а в Республіці Конго – якщо він є недоброчесним. У Сінгапурі особа має право бути обраною Президентом, якщо вона є людиною доброчесною, має гарних характер та репутацію, а в Чаді та Центральноафриканській Республіці – особа, яка має високий моральний рівень. Конституції Південного Судану (ст. 98) та Судану (ст. 53) встановлюють, що кандидат на посаду Президента не повинен мати судимості за обвинуваченням, пов'язаним з чесністю та аморальністю. Загалом у сучасній практиці проведення виборів моральний ценз не має великого поширення у світі. На виборах в Україні моральний ценз не застосовується та ніколи не мав свого застосування.

15. Расовий ценз – вид виборчого цензу, за якого право участі у виборах мають лише представники певної раси. Расовий ценз є антидемократичним та таким, що суперечить загальноновизнаним міжнародним виборчим стандартам. У сучасному конституційному досвіді расовий ценз існує у формі прямої заборони його застосування для того щоб назавжди викоринити расову дискримінацію та не допустити її реінкарнацію у тій чи іншій новій формі в майбутньому. Цілком виправдано, що наразі переважна більшість держав світу безпосередньо у тексті Конституції чітко встановлює, що не може бути дискримінації, у тому числі й при здійсненні виборчого права, за ознакою раси.

Останньою країною, у якій застосовувався расовий ценз, стала Південно-Африканська Республіка, де починаючи з 1948 року расовий ценз поступово послаблювався поки у 1994 році не був скасований остаточно. Запровадження расового цензу в ПАР було частиною політики апартеїду, згідно з якою здійснювалася расова сегрегація виборців та їх окремого виборного представництва в органах публічної влади. Відтак у країні виборці були поділені на два окремих списки виборців – білі виборці (англ. white voters) та кольорові виборці (англ. coloured voters). За цього право бути обраним до парламенту мали лише білі особи (англ. white persons), які могли бути представниками кольорового населення. Небажання кольорового населення голосувати за своїх білих представників на парламентських виборах вилилося у низку політичних конфліктів, у результаті чого у 1984 році була прийнята нова Конституція Південно-Африканської Республіки, якою було створено Трипалатний парламент з формуванням Палат за расовою ознакою. Палата зборів складалася з білих, Палата представників з кольорових та Палата делегатів з індіців. Лише у 1994 році расовий ценз як і загалом політика апартеїду були скасовані. Важливу роль у скасуванні расового цензу в ПАР зіграв Нельсон Мандела [93].

Помітним кроком, що сприяв скасуванню расового цензу на національному рівні, стало прийняття Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (англ. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination), яка є фундаменталь-

ним міжнародним документом, що прийнятий 21 грудня 1965 року Генеральною Асамблеєю ООН з метою ліквідації всіх форм расової дискримінації у політичній, економічній, соціальної, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя. У ст. 5 цієї Міжнародної конвенції викладено зобов'язання «заборонити і ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах і забезпечити рівноправність кожної людини перед законом, без розрізнення раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, особливо щодо здійснення [...] політичних прав, зокрема права брати участь у виборах – голосувати і виставляти свою кандидатуру – на основі загального і рівного виборчого права, права брати участь в управлінні країною, так само як і в керівництві державними справами на будь-якому рівні» [94]. Україна ратифікувала Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 21 січня 1969 року. Станом на січень 2013 року учасниками Конвенції є 175 країн, ще 6 країн Конвенцію підписали, але не ратифікували. Нагляд за дотриманням цієї Конвенції здійснює Комітет з ліквідації расової дискримінації [95].

На виконання Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації функціонує спеціалізований орган ООН – Комітет з ліквідації расової дискримінації, що почав свою роботу у 1970 році. Комітет з ліквідації расової дискримінації (англ. Committee on the Elimination of Racial Discrimination) є спеціалізованим органом ООН, що почав свою роботу у 1970 році згідно з положеннями Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року. Ко-

мітет засідає в Женеві і зазвичай проводить дві сесії на рік, які тривають протягом трьох тижнів кожна. Комітет складається з 18 незалежних експертів, які обираються строком на 4 роки з числа громадян держав-учасниць цієї Конвенції. Кожна держава має право висунути не більше 1 кандидата. При обранні враховується справедливий географічний розподіл та представництво різних форм цивілізації, а також головних правових систем. Комітет створено з метою здійснення нагляду за дотриманням Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року, у тому числі у сфері виборчого права (ст. 5 цієї Конвенції) [94, 95].

Усі держави-учасниці зобов'язані регулярно надавати Комітету доповіді про здійснення відповідних прав, який їх вивчає та викладає державі-учасниці свої міркування і рекомендації у вигляді заключних зауважень. Окрім цього, Комітет виконує три функції моніторингу: 1) процедура раннього реагування; 2) розгляд міждержавних скарг; 3) розгляд індивідуальних скарг. Підставою для звернення громадянина за захистом своїх виборчих прав до Комітету з ліквідації расової дискримінації може бути лише наявність расової дискримінації, у результаті якої було порушено виборче право. Термін «расова дискримінація» (англ. racial discrimination), згідно з ст. 1 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, означає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, оснований на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, викори-

стання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя. Ця Конвенція не застосовується до відмінностей, винятків, обмежень чи переваг, що їх Держави-учасниці цієї Конвенції проводять чи роблять між громадянами і негромадянами [94]. В Україні Комітетом не було виявлено порушень виборчих прав громадян з підстав расової дискримінації.

16. Революційний ценз – вид виборчого цензу, за якого право участі у виборах мають лише особи, які приймали участь у революції, що мала місце в державі, або навпаки виборче право обмежується для осіб, які брали участь у такій революції. Тобто, залежно від наслідків революції, участь у ній може стати як підставою для реалізації особою свого суб'єктивного виборчого права, так і підставою для його обмеження. У сучасній практиці проведення виборів революційний ценз є скоріше винятком ніж загальним правилом та застосовуються лише у деяких країнах, які пережили у своїй новітній історії революції, що зіграли важливу роль у подальшому розвитку цих держав.

Наприклад, у Нікарагуа відповідно до ст. 147 Конституції 1986 року, не можуть бути обрані Президентом Республіки особи, які ведуть чи фінансують державний переворот або змінюють конституційний лад і, як наслідок таких дій, займають посади (Jefatura) урядових міністрів або заступників міністрів, або керівні посади в інших гілках влади [66]. В Алжирі відповідно до ст. 73 Конституції 1996 року, кандидат для обрання на пост Президента Рес-

публіки повинен підтвердити участь у революції 1 листопада 1954 року для кандидатів, які народилися до липня 1942 року; підтвердити неучасть батьків кандидата, який народився після липня 1942 року, в актах, які ворожі революції 1 листопада 1954 року [101].

В Україні попри те, що наша держава за доволі короткий проміжок часу пережила у своїй новітній історії аж три революції – «Революцію на граніті» у 1990 році, «Помаранчеву революцію» у 2004 році та «Революцію гідності» у 2013-2014 роках, революційний ценз не застосовувався та нині не має свого застосування на жодному з видів виборів. Навіть процес люстрації, який було розпочато після завершення Революції гідності в 2014 році щодо представників режиму Віктора Януковича, не стосувався виборних осіб. Зокрема, у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 року № 1682-VII визначено, що «очищення влади (люстрація) – це встановлення цим Законом або рішенням суду заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування [102].

17. Релігійний ценз – вид виборчого цензу, за якого право участі у виборах мають або не мають представники певної релігії або релігійні діячі. На сьогодні релігійний ценз до виборців практично не застосовування при проведенні виборів та є скоріше винятком, чим загальним правилом. В Україні виборче законодавство ніколи не передбачало релігійного цензу при проведенні виборів. Наразі релігійний ценз як правило застосовується при реалізації пасивного виборчого

права та має місце в країнах, де релігія та релігійні діячі відіграють важливу роль у функціонуванні як держави, так і суспільства. Тому приналежність до певної релігії чи духовного сану, залежно від держави, може бути як умовою для набуття громадянином виборчого права, так і обмеженням щодо його реалізації.

У сучасному конституційно-правовому досвіді слід виділити два підходи щодо реалізації релігійного цензу:

1. *Приналежність до певної релігії чи духовного сану є умовою для набуття особою виборчого права.* Чи не найстарішу традицію релігійного цензу у світі має Ватикан, де Папою Римським може бути обраний будь-який чоловік-католик, але з 1378 року Папа Римський незмінно обирається кардиналами зі свого числа. Загалом у сучасній виборчій практиці найбільшого свого поширення релігійний ценз отримав у мусульманських країнах при реалізації пасивного виборчого права. Наприклад, Конституції Алжиру (ст. 73), Афганістану (ст. 62), Пакистану (ст. 41), Сомалі (ст. 88) та Тунісу (ст. 74) встановлюють, що кандидат на пост Президента повинен бути мусульманином. На Мальдівах у статтях 73 і 109 Конституції 2008 року передбачено, що членом парламенту та Президентом країни може бути обраний лише громадянин, який сповідує іслам сунітського напрямку [103].

У Лівані, згідно з Національним пактом 1943 року, який є неписаною угодою між шіїтською, сунітською та маронітською громадами, Президентом держави може бути обраний громадянин лише з числа християн-маронітів, з розрахунку, що посаду Прем'єр-міністра завжди займає

мусульманин-суніт, а посаду Голови Національної Асамблеї – мусульманин-шіїт [104].

В Ірані кандидати в депутати Меджлісу Ісламської Ради повинні сповідувати іслам, крім кандидатів від релігійних меншин. Депутати на першому засіданні Меджлісу Ісламської Ради приносять клятву на Священному Корані. Однак, треба звернути увагу, що попри вимогу до депутатів сповідувати іслам, місця в парламенті Ірану надані також представникам релігійних меншин. Відповідно до ст. 64 Конституції Ісламської Республіки Іран зороастрійці та іудеї вибирають по одному депутату, ассірійці і халдеї вибирають разом одного депутата, вірмени-християни півночі та півдня також вибирають одного депутата. Депутати Меджлісу Ісламської Ради, які є представниками релігійних меншин складають присягу депутата зі згадуванням свого Святого Письма [105].

2. *Приналежність до певної релігії чи духовного сану є обмеженням для набуття особою виборчого права.* Обмеження реалізації виборчого права за релігійною ознакою здебільшого стосується пасивного виборчого права, хоча з цього правила є поодинокі винятки. Наприклад, відповідно до ст. 392 Конституції М'янми 2008 року, не мають права голосу на виборах члени релігійних орденів [86]. В інших випадках релігійний ценз стосується саме пасивного виборчого права і то лише щодо обмеженого кола виборчих посад. Так, у Венесуелі, Коста-Ріці та Мексиці не може бути обрано Президентом країни громадянина, який має духовний сан. В Азербайджані у ст. 56 Конституції 1995 року визначається, що право участі у виборах релігійних

діячів може обмежуватися законом, а ст. 85 Конституції встановлює, що релігійні діячі не можуть бути обраними депутатами Міллі Меджлісу Азербайджанської Республіки [106]. В Італії священники не можуть бути зареєстровані кандидатами на місцевих виборах [4, с. 32].

18. Родинний ценз – вид виборчого цензу, за якого право участі у виборах обмежується для осіб, які мають родинні стосунки з Главою держави або іншими вищими посадовими особами. У сучасній практиці проведення виборів родинний ценз є скоріше винятком ніж загальним правилом та застосовується лише у деяких країнах. В Україні виборче законодавство не передбачає застосування родинного цензу на жодному з видів виборів.

У сучасному конституційному законодавстві слід виділити два види родинного цензу:

1. Обмежується виборче право осіб, які є членами монаршої родини. Встановлення обмеження для осіб, які є членами монаршої родини, властиве для сучасних конституційних монархій, де реалізовано принцип політичного нейтралітету монарха. У сучасних конституційних монархіях Глава держави – це скоріше символ влади, ніж реальний її центр, тому обмеження для членів монаршої родини приймати участь у виборах обумовлено також і тим, що такого роду участь може помітно вплинути на громадську думку чим у свою чергу змінити політичну розстановку сил в державі. Обмеження виборчого права для осіб, які є членами монаршої родини, визначається безпосередньо у тексті Конституції держави або ж утвердилось у формі конституційного звичаю,

якого дотримується у державі вже декілька століть.

Наприклад, в Австрії Президентом країни не може бути обраний громадянин, який є членом родини колишнього монарха. В Іспанії кандидатом на виборах не може бути зареєстрований громадянин, що належить до королівської родини [4, с. 30-31]. В Йорданії у ст. 75 Конституції Королівства визначено, що не можуть бути ні членами Сенату, ні членами Палати депутатів Парламенту особи, які є родичами Короля в ступені, який визначається спеціальним законом [107]. У Тайланді відповідно до ст. 115 Конституції Королівства, не може бути кандидатом в сенатори особа, яка є родичом, дружиною/чоловіком чи дитиною депутата Палати представників або особи, яка займає політичний пост [62]. У Сполученому Королівстві члени королівської родини не приймають участь на виборах з огляду на конституційний звичай про політичний нейтралітет монарха.

2. Обмежується виборче право осіб, які є членами родини Президента держави, рідше осіб, які займають вищі керівні посади в державі. У Нікарагуа, відповідно до ст. 147 Конституції 1986 року, не можуть бути обрані Президентом Республіки члени сім'ї до четвертого ступеня споріднення або до другого ступеня споріднення шлюбних відносин з особою, яка здійснює або здійснювала повноваження Президента в будь-який час протягом періоду, в якому відбувається вибори на наступний строк [66]. У Гондурасі, згідно з статтями 199 і 240 Конституції 1982 року, не можуть бути обраними членами Національного конгресу та Президентом Гондурасу родичі до

четвертого ступеня спорідненості та дружина або чоловік досить великого переліку посадових осіб – від Президента Республіки до начальників військових зон [108].

Висновки. У зарубіжній та українській практиці слід виділити наступні види виборчих цензів:

1. Ценз громадянства – право участі у виборах мають фізичні особи, які перебувають у громадянстві цієї держави.

2. Віковий ценз – громадянин може реалізувати своє виборче право за умови досягнення ним мінімального віку, який встановлений конституцією або іншим законодавчим актом.

3. Ценз дієздатності – право участі у виборах мають лише дієздатні громадяни.

4. Ценз осілості – право участі у виборах мають особи, які проживають у межах певної території протягом останнього чітко встановленого законодавством строку.

5. Мовний ценз – право бути обраним на виборну посаду або пост мають громадяни, які володіють державною мовою.

6. Ценз судимості – право участі у виборах мають громадяни, у яких відсутня судимість за вчинення злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку.

7. Освітній ценз – право участі у виборах мають громадяни, що володіють встановленим конституцією чи законом відповідним рівнем освіти.

8. Гендерний ценз – право участі у виборах мають представники однієї як правило чоловічої статі. У сучасному конституційному законодавстві переважної більшості держав світу

гендерний ценз існує у формі прямої заборони щодо його встановлення для реалізації виборчого права.

9. Службовий ценз – право участі у виборах обмежується для осіб, які перебувають на певному виді публічної служби або мають духовний сан.

10. Партійний ценз – право брати участь у виборах мають або не мають особи, які є членами політичних партій.

11. Ценз здоров'я – право висувати свою кандидатуру на виборах мають лише громадяни, які мають гарний стан психічного та/або фізичного здоров'я.

12. Ценз національності – право приймати участь у виборах мають лише громадяни певної національності.

13. Майновий ценз – право брати участь у виборах мають громадяни, що володіють встановленим законом розміром майна, доходів, які сплачують певну суму податків або не мають боргів.

14. Моральний ценз – право брати участь у виборах мають громадяни, які володіють високими моральними якостями або ведуть гідний спосіб життя.

15. Расовий ценз – право участі у виборах мають лише представники певної раси. У сучасному конституційному законодавстві расовий ценз існує у формі прямої заборони щодо його встановлення для реалізації виборчого права.

16. Революційний ценз – право участі у виборах мають лише особи, які приймали участь у революції, що мала місце в державі, або навпаки виборче право обмежується для осіб, які брали участь у такій революції.

17. Релігійний ценз – право участі у виборах мають або не мають представники певної релігії або релігійні діячі.

18. Родинний ценз – право участі у виборах обмежується для осіб, які мають родинні стосунки з Главою держави або іншими вищими посадовими особами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2002 року № 2-рп/2002 (справа про виборчу заставу). *Офіційний вісник України*. 2002. № 6. Ст. 245.

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Глиняний І. Виборчі цензи як елемент виборчого процесу та як частина ґрунтування виборчих технологій. *Юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 115–120.

4. Вибори в Європейському Союзі / За ред. Ковриженка Д.С.; Лабораторія законодавчих ініціатив. К.: ФАДА, ЛТД, 2006. 156 с.

5. Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Ваіте, 2018. 908 с.

6. Марцеляк О. В., Марцеляк С. М. Правова природа та види цензів у виборчому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 79–93.

7. Виборче право України: Навч. посіб. / За ред. В.Ф. Погорілка, М.І. Ставнійчук. К.: Парламентське вид-во, 2003. 383 с.

8. Савчин М. Сучасні тенденції конституціоналізму в контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.

9. Федоренко В.Л. Конституційне право України: Підручник. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.

10. Нестерович В.Ф. Виборче право України: Підручник. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. 504 с.

11. Нестерович В.Ф. Зміст та структура суб'єктивного виборчого права в Україні. *Вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спеціальний випуск № 3. С. 163–169.

12. Нестерович В.Ф. Виборча кампанія: Словник сленгових термінів та виразів. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 648 с.

13. Нестерович В.Ф. Громадянство як одна з ключових вимог для набуття та реалізації суб'єктивного виборчого права. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 1. С. 64–83.

14. Нестерович В.Ф. Конституційний статус опозиції та види її участі у виборах. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 75–85.

15. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. №№ 7, 8 9. Ст. 48.

16. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство: Пер. с франц. И. Волевич. М.: Политиздат, 1990. 415 с.

17. Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report (CDL-AD(2002)23): adopted by the Venice Commission at its 52nd session (Venice, 18–19 October 2002) [English edition]. Strasburg, 2002. 30 p.

18. Constitution of Brazil 1988 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017?lang=en.

19. Сравнительное избирательное право: Уч. пособие / А.С. Автономов, Ю.А. Веденеев, В.В. Луговой. М.: Изд-во НОРМА, 2003. 208 с.

20. Public Official Election Act. *Statutes of the Republic of Korea*. URL: https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=53845&lang=ENG.

21. Sanderson, W. C., & Scherbov, S. (2007). A near electoral majority of pensioners: Prospects and policies. *Population and development review*, 33(3), 543-554.
22. Constitution of Italy 1947 (rev. 2020). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Italy_2020?lang=en
23. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
24. Constitution of Philippines 1987. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Philippines_1987?lang=en.
25. Constitution of Malta 1964 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Malta_2016?lang=en.
26. Constitution of Estonia 1992 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia_2015?lang=en.
27. Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/168007bd26>.
28. Chart of signatures and ratifications of Treaty 144. *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treaty-num=144>.
29. Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 22 грудня 2006 року № 533-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 14. Ст.168.
30. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 року № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.
31. Рішення Європейського суду з прав людини від 19 жовтня 2004 року у справі «Мельниченко проти України». *Офіційний вісник України*. 2005. № 21. Ст. 1182.
32. Про місцеві вибори: Закон України від 14 липня 2015 року № 595-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 37-38. Ст. 366.
33. Constitution of Bahrain 2002 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Bahrain_2017?lang=en.
34. Case of Podkolzina v. Latvia (Application no. 46726/99): Judgment of the European Court of Human Rights of 9 April 2002. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5D%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-60417%22%5D%7D>}}
35. Constitution of Belarus 1994 (rev. 2004). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Belarus_2004?lang=en.
36. Constitution of Venezuela (Bolivarian Republic of) 1999 (rev. 2009). *Constitute Project*. URL: <https://bit.ly/2kl7trV>.
37. О выборах в Республике Казахстан: Конституционный закон Республики Казахстан от 28 сентября 1995 года № 2464. *Центральная избирательная комиссия Республики Казахстан*. URL: <https://www.election.gov.kz/rus/normativno-pravovaya-baza-vyborov/zakon-respubliki-kazakhstan/zakon-o-vyborakh-v-respublike-kazakhstan.php>.
38. Case of Scoppola v. Italy (No. 3) (Application no. 126/05): Judgment of the European Court of Human Rights of 22 May 2012. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5D%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-111044%22%5D%7D>}}
39. Abolition of restrictions on the right to vote: Resolution 1459 (2005). *Parliamentary Assembly*. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?file-id=17364&lang=en>.
40. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043/conv#Text.

41. *Sauvé v Canada* (Chief Electoral Officer): Judgment of Supreme Court of Canada [2002] 3 SCR 519. *Supreme Court of Canada*. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2010/index.do>.

42. *Case of August and Another v Electoral Commission and Others*: CCT8/99 [1999] ZACC 3. *Constitutional Court of South Africa*. URL: [https://collections.concourt.org.za/bitstream/handle/20.500.12144/2071/Full%20judgment%20\(298%20Kb\)-1989.pdf?sequence=2&isAllowed=y](https://collections.concourt.org.za/bitstream/handle/20.500.12144/2071/Full%20judgment%20(298%20Kb)-1989.pdf?sequence=2&isAllowed=y).

43. *Case of Hirst v. The United Kingdom (No. 2)* (Application no. 74025/01): Judgment of the European Court of Human Rights of 6 October 2005. *HUDOC*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Hirst%20v.%20the%20United%20Kingdom%20\(N%20%202\)%5C%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-70442%22%5D%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Hirst%20v.%20the%20United%20Kingdom%20(N%20%202)%5C%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-70442%22%5D%7D)}}

44. *Case of Greens and M.T. v. the United Kingdom* (Applications nos. 60041/08 and 60054/08): Judgment of the European Court of Human Rights of 23 November 2010. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Greens%20and%20M.T.%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-101853%22%5D%7D>}}

45. *Case of Firth and Others v. the United Kingdom* (Applications nos. 47784/09, 47806/09, 47812/09, 47818/09, 47829/09, 49001/09, 49007/09, 49018/09, 49033/09 and 49036/09): Judgment of the European Court of Human Rights of 23 November 2010. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Firth%20and%20Others%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-146101%22%5D%7D>}}

46. *Case of McHugh and Others v. the United Kingdom* (Application no. 51987/08 and 1,014 others): Judgment of the European Court of Human Rights of 10 February 2015. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22%3A%5B%5C%2251987/08%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-151005%22%5D%7D>}}

47. *Case of Frodl v. Austria* (Application no. 20201/04): Judgment of the European Court of Human Rights of 8 April 2010. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Frodl%20v.%20Austria%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-98132%22%5D%7D>}}

48. *Case of Söyler v. Turkey* (Application no. 29411/07): Judgment of the European Court of Human Rights of 17 September 2013. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22S%26y%20l%20e%20r%20v.%20T%20u%20r%20k%20e%20y%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-126350%22%5D%7D>}}

49. *Case of Murat Vural v. Turkey* (Application no. 9540/07): Judgment of the European Court of Human Rights of 21 October 2014. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Murat%20Vural%20v.%20T%20u%20r%20k%20e%20y%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-147284%22%5D%7D>}}

50. *Case of Anchugov and Gladkov v. Russia* (Applications nos. 11157/04 and 15162/05): Judgment of the European Court of Human Rights of 4 July 2013. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Anchugov%20and%20Gladkov%20v.%20R%20u%20s%20s%20i%20a%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-122260%22%5D%7D>}}

51. *Case of Kulinski and Sabev v. Bulgaria* (Application no. 63849/09): Judgment of the European Court of Human Rights of 21 July 2016. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Kulinski%20and%20Sabev%20v.%20B%20u%20l%20g%20a%20r%20i%20a%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-164959%22%5D%7D>}}

52. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98 у справі про вибори народних депутатів України. *Офіційний вісник України*. 1998. № 23. Ст. 850.

53. Про вибори Президента України: Законом України від 5 липня 1991 року

№ 1297-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 33. Ст. 448.

54. Про вибори Президента України: Законом України від 5 березня 1999 року № 474-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 14. Ст. 81.

55. Про внесення змін до Закону України «Про вибори Президента України» та деяких інших законодавчих актів України щодо техніко-юридичного вдосконалення виборчого процесу: Закону України від 13 березня 2014 року № 879-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 16. Ст. 582.

56. Constitution of Antigua and Barbuda 1981. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Antigua_and_Barbuda_1981?lang=en.

57. Constitution of South Sudan 2011 (rev. 2013). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/South_Sudan_2013?lang=en.

58. Constitution of Sudan 2019. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Sudan_2019?lang=en.

59. Constitution of Senegal 2001 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Senegal_2016?lang=en.

60. Constitution of Nigeria 1999 (rev. 2011). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Nigeria_2011?lang=en.

61. Constitution of Egypt 2014 (rev. 2019). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Egypt_2019?lang=en.

62. Constitution of Thailand 2017. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Thailand_2017?lang=en.

63. Constitution of Oman 1996 (rev. 2011). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Oman_2011?lang=en.

64. Constitution of Turkey 1982 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: <https://www>.

[constituteproject.org/constitution/Turkey_2017?lang=en](https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017?lang=en).

65. Constitution of Angola 2010. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010?lang=en.

66. Constitution of Nicaragua 1987 (rev. 2014). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Nicaragua_2014?lang=en.

67. Constitution of Dominican Republic 2015. *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Dominican_Republic_2015?lang=en.

68. Constitution of Chad 2018. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Chad_2018?lang=en.

69. Electoral Code of the Republic of Armenia (amended as of 30 June 2016). *Legislationline*. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6201/file/Armenia_Electoral_Code_as%20of%2030June2016.pdf.

70. Constitution of Pakistan 1973 (reinst. 2002, rev. 2018). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Pakistan_2018?lang=en.

71. Constitution of Iceland 1944 (rev. 2013). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Iceland_2013?lang=en.

72. Constitution of Ecuador 2008 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2015?lang=en.

73. Про судоустрій і статус суддів: Закону України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

74. Constitution of Singapore 1963 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Singapore_2016?lang=en.

75. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 9 квітня 2015 року № 317-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 26. Ст. 219.

76. Constitution of Benin 1990. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Benin_1990?lang=en.
77. Constitution of Guinea 2010. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Guinea_2010.pdf.
78. Constitution of Congo (Republic of the) 2015. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Congo_2015?lang=en.
79. Constitution of Central African Republic 2016. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Central_African_Republic_2016?lang=en.
80. Constitution of Bosnia and Herzegovina 1995 (rev. 2009). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Bosnia_Herzegovina_2009?lang=en.
81. Зарубежное избирательное право: Учебное пособие. М.: Издательство НОРМА, 2003. 288 с.
82. Васенин В. Нормативно-правовые ограничения североамериканского избирателя до XX в. *Исторический журнал: научные исследования*. 2018. № 6. С. 131-150.
83. Municipal Corporations Act 1867 (31 Victoriae 1867 No 24). *New Zealand Acts As Enacted*. URL: http://www.nzlii.org/nz/legis/hist_act/mca186731v1867n24381.
84. Representation of the People Act, 1918. *UK Parliament*. URL: www.parliament.uk/globalassets/documents/upload/1918-rep-people-act.pdf.
85. Johnston, N. (2013). The History of the parliamentary Franchise. *Economic Indicators*, 5, 13. 61 p.
86. Constitution of Myanmar 2008 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Myanmar_2015?lang=en.
87. Constitution of Haiti 1987 (rev. 2012). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Haiti_2012?lang=en.
88. Constitution of Barbados 1966 (rev. 2007). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Barbados_2007?lang=en.
89. Constitution of Belize 1981 (rev. 2011). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Belize_2011?lang=en.
90. Constitution of Argentina 1853 (reinst. 1983, rev. 1994). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Argentina_1994?lang=en.
91. Constitution of Liberia 1986. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Liberia_1986?lang=en.
92. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Общая часть: Учебник для вузов / Рук. авт. колл. и отв. ред. Б.А. Страшун. 4-е изд., обновл. и дораб. М.: Норма, 2005. 896 с.
93. A house divided: the South African elections of April 1994. Published by the Department of the Parliamentary Library, 1994. 40 p.
94. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination: Adopted and opened for signature and ratification by General Assembly resolution 2106 (XX) of 21 December 1965. *The Office of the High Commissioner for Human Rights*. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cerd.aspx>.
95. The Committee on the Elimination of Racial Discrimination. *The Office of the High Commissioner for Human Rights*. URL: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CERD/Pages/CERDIndex.aspx>.
96. Code of Good Practice in the field of Political Parties (CDL-AD(2009)021-e): adopted by the Venice Commission at its 77th Plenary Session (Venice, 12-13 December 2008) and Explanatory Report adopted by the Venice Commission at its 78th Plenary Session (Venice, 13-14 March 2009) [English edition]. Strasbourg, 2009. 30 p.
97. The Saeima Election Law of 6 June 1995. *Latvijas Republikas Saeima*. URL: <https://www.saeima.lv/en/about-saeima/saeimas-velesanas-1/saeimas-velesanu-lukum-1>.

98. Решение Конституционного Суда Латвии от 30 августа 2000 года № 2000-03-01. *Конституционный суд Латвийской Республики*. URL: <https://www.satv.ties.gov.lv/wp-content/uploads/2018/06/2000-03-01.pdf>.

99. Case of Ždanoka v. Latvia (Application no. 58278/00): Judgment of the European Court of Human Rights of 16 March 2006. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22%20v.%20Latvia%22%5D%2C%5C%22documentcollectionid%22%3A%5C%22GRANDCHAMBER%22%5D%2C%5C%22chamber%22%3A%5C%22CHAMBER%22%5D%2C%5C%22itemid%22%3A%5C%22001-72794%22%5D%7D>].

100. Constitution of Cyprus 1960 (rev. 2013). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Cyprus_2013?lang=en.

101. Constitution of Algeria 1989 (reinst. 1996, rev. 2016). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Algeria_2016?lang=en.

102. Про очищення влади: Закону України від 16 вересня 2014 року № 1682-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 44. Ст. 2041.

103. Constitution of Maldives 2008. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Maldives_2008?lang=en.

104. Bogaards, M. (2019). Formal and informal consociational institutions: A comparison of the national pact and the Taif agreement in Lebanon. *Nationalism and Ethnic Politics*, 25(1), 27-42.

105. Constitution of Iran (Islamic Republic of) 1979 (rev. 1989). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989?lang=en.

106. Constitution of Azerbaijan 1995 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Azerbaijan_2016?lang=en.

107. Constitution of Jordan 1952 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Jordan_2016?lang=en.

108. Constitution of Honduras 1982 (rev. 2013). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Honduras_2013?lang=en.

109. Constitution of Brunei Darussalam 1959 (rev. 2006). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Brunei_2006?lang=en.

110. Constitution of Gambia (The) 1996 (rev. 2018). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Gambia_2018?lang=en.

111. Constitution of Ghana 1992 (rev. 1996). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Ghana_1996?lang=en.

112. Constitution of Grenada 1973 (reinst. 1991, rev. 1992). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Grenada_1992?lang=en.

113. Constitution of Dominica 1978 (rev. 2014). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Dominica_2014?lang=en.

114. Constitution of Jordan 1952 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Jordan_2016?lang=en.

115. Constitution of Kenya 2010. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Kenya_2010?lang=en.

116. Constitution of Mauritius 1968 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Mauritius_2016?lang=en.

117. Constitution of Fiji 2013. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Fiji_2013?lang=en.

118. Constitution of Malaysia 1957 (rev. 2007). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Malaysia_2007?lang=en.

119. Constitution of Nauru 1968 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Nauru_2015?lang=en.

120. Constitution of Saint Vincent and the Grenadines 1979. *Constitute Project*.

URL: https://www.constituteproject.org/constitution/St_Vincent_and_the_Grenadines_1979?lang=en.

121. Constitution of Saint Lucia 1978. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/St_Lucia_1978?lang=en

122. Constitution of Solomon Islands 1978 (rev. 2018). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Solomon_Islands_2018?lang=en.

123. Constitution of Trinidad and Tobago 1976 (rev. 2007). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Trinidad_and_Tobago_2007?lang=en.

124. Constitution of Tuvalu 1986 (rev. 2010). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Tuvalu_2010?lang=en.

125. Constitution of Uganda 1995 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Uganda_2017?lang=en.

126. Constitution of Sri Lanka 1978 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Sri_Lanka_2015?lang=en.

127. Constitution of Botswana 1966 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Botswana_2016?lang=en.

128. Constitution of Jamaica 1962 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Jamaica_2015?lang=en.

129. Constitution of Cape Verde 1980 (rev. 1992). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Cape_Verde_1992?lang=en.

130. Constitution of Zambia 1991 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Zambia_2016?lang=en.

131. Constitution of Cape Verde 1980 (rev. 1992). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Cape_Verde_1992?lang=en.

132. Constitution of Morocco 2011. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Morocco_2011?lang=en.

133. Constitution of Finland 1999 (rev. 2011). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Finland_2011?lang=en.

134. Constitution of France 1958 (rev. 2008). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/France_2008?lang=en.

135. Constitution of Bangladesh 1972 (reinst. 1986, rev. 2014). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Bangladesh_2014?lang=en.

136. Constitution of Indonesia 1945 (reinst. 1959, rev. 2002). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Indonesia_2002?lang=en.

137. Constitution of Costa Rica 1949 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Costa_Rica_2015?lang=en.

138. Constitution of Mexico 1917 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Mexico_2015?lang=en.

139. Constitution of Cuba 2019. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Cuba_2019?lang=en.

140. Constitution of Afghanistan 2004. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Afghanistan_2004?lang=en.

141. Constitution of Gabon 1991 (rev. 2011). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Gabon_2011?lang=en.

142. Constitution of Georgia 1995 (rev. 2018). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Georgia_2018?lang=en.

143. Constitution of Djibouti 1992 (rev. 2010). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Djibouti_2010?lang=en.

144. Constitution of Latvia 1922 (re-inst. 1991, rev. 2016). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016?lang=en.

145. Constitution of Armenia 1995 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015?lang=en.

146. Constitution of Turkmenistan 2008 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Turkmenistan_2016?lang=en.

147. Constitution of Bulgaria 1991 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Bulgaria_2015?lang=en.

148. Constitution of Greece 1975 (rev. 2008). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Greece_2008?lang=en.

149. Constitution of Côte d'Ivoire 2016. *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Cote_DIvoire_2016?lang=en.

REFERENCES:

1. Rishennya Konstytsiynoho Sudu Ukrayiny vid 30 sichnya 2002 roku № 2-rp/2002 (sprava pro vyborchu zastavu) [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine of 30 January 2002 № 2-rp / 2002 (case on election deposit)]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny – Official Gazette of Ukraine*. [in Ukrainian].

2. Konstytsiya Ukrayiny: pryynyata na p'yatiy sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 roku [The Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo. [in Ukrainian].

3. Hlynyanyy I. (2019) Vyborchi tsenzzy yak element vyborchoho protsesu ta yak chastyna gruntuvannya vyborchykh tekhnolohiy [Electoral qualifications as an element of the electoral process and as part of

the substantiation of electoral technologies.]. *Yurydychnyy visnyk – Legal Bulletin*, 1, 115-120. [in Ukrainian].

4. Kovryzhenko D.S. (2006) Vybory v Yevropeys'komu Soyuzi [Elections in the European Union]. K.: FADA, LTD. [in Ukrainian].

5. Klyuchkovs'kyi Y.B. (2018) *Pryntsypy vyborchoho prava: doktrynal'ne rozuminnya, stan ta perspektyvy zakonodavchoyi realizatsiyi v Ukrayini: monohrafiya [Principles of suffrage: doctrinal understanding, status and prospects of legislative implementation in Ukraine: monograph]*. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].

6. Martselyak O.V. (2011) *Vyborche pravo: suchasne rozuminnya i sutnist' [Elective law: modern understanding and essence]*. *Publichne pravo – Public law*, 2, 12-18 [in Ukrainian].

7. Pohorilko V.F. & Stavniychuk M.I. (2003). *Vyborche pravo Ukrayiny: Navch. posib. [The Election Law of Ukraine: Teach. manual]*. Kyiv: Parlament's'ke vyd-vo [in Ukrainian].

8. Savchyn M. (2018). *Suchasni tendentsiyi konstytutsionalizmu v konteksti hlobalizatsiyi ta pravovoho plyuralizmu: monohrafiya [Current trends in constitutionalism in the context of globalization and legal pluralism: a monograph]*. Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].

9. Fedorenko V.L. (2016). *Konstytsiynne pravo Ukrayiny: Pidruchnyk [Constitutional Law of Ukraine: Textbook]* Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].

10. Nesterovych V.F. (2018). *Election Law of Ukraine: Textbook [Vyborche pravo Ukrayiny: Pidruchnyk]*. Kyiv: Lira-K Publishing House. [in Ukrainian].

11. Nesterovych V.F. (2018) Zmist ta struktura sub'yektyvnoho vyborchoho prava v Ukrayini [Content and structure of subjective suffrage in Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 163-169 [in Ukrainian].

12. Nesterovych V.F. (2020) *Vyborcha kampaniya: Slovnyk slenhovyykh terminiv ta vyrziv [Election Campaign: Dictionary of slang*

terms and expressions]. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K. [in Ukrainian].

13. Nesterovych V.F. (2020) Hromadyanstvo yak odna z klyuchovykh vymoh dlya nabuttya ta realizatsiyi sub'yektyvnoho vyborchoho prava [Citizenship as one of the key requirements for the acquisition and exercise of subjective suffrage]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnya – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 1, 64-83. [in Ukrainian].

14. Nesterovych V.F. (2020) Konstytutsiynnyy status opozytsiyi ta vydy yiyi uchasti u vyborakh [Constitutional status of the opposition and types of its participation in elections]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnykh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2, 75-85.

15. Vyborchyy kodeks Ukrayiny vid 19 hrudnya 2019 roku № 396-IX [Electoral Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

16. Kamyu A. (1990) *Buntuyushchiy chelovek. Filosofiya. Politika. Iskusstvo [Rebellious man. Philosophy. Politics. Art]*: Per. s frants. I. Volevich. M.: Politizdat. [in Russian].

17. Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report (CDL-AD(2002)23): adopted by the Venice Commission at its 52nd session (Venice, 18-19 October 2002) [English edition]. Strasburg, 2002. 30 p. [in English]

18. Constitution of Brazil 1988 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017?lang=en. [in English]

19. Avtonomov A.S., Vedeneyev YU.A., Lugovoy V.V. (2003) *Sravnitel'noye izbiratel'noye pravo: Uch. posobiye [Comparative suffrage: Textbook]*. M.: Izd-vo NORMA. [in Russian].

20. Public Official Election Act. *Statutes of the Republic of Korea*. URL: https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=53845&lang=ENG. [in English]

21. Sanderson, W. C., & Scherbov, S. (2007). A near electoral majority of pensioners: Prospects and policies. *Population and development review*, 33(3), 543-554. [in English]

22. Constitution of Italy 1947 (rev. 2020). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Italy_2020?lang=en [in English]

23. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny vid 16 sichnya 2003 roku № 435-IV [Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo. [in Ukrainian].

24. Constitution of Philippines 1987. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Philippines_1987?lang=en. [in English].

25. Constitution of Malta 1964 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Malta_2016?lang=en. [in English].

26. Constitution of Estonia 1992 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia_2015?lang=en. [in English].

27. Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/168007bd26>. [in English].

28. Chart of signatures and ratifications of Treaty 144. *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treaty-num=144>. [in English].

29. Pro status deputata Verkhovnoyi Rady Avtonomnoyi Respubliky Krym vid 22 hrudnya 2006 roku № 533-V [On the status of a deputy of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea of December 22, 2006 № 533-V]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo. [in Ukrainian].

30. Pro hromadyanstvo Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 18 sichnya 2001 roku № 2235-III [On the Citizenship of Ukraine: Law of Ukraine of January 18, 2001 No. 2235-III] *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin*

of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

31. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 19 zhovtnya 2004 roku u spravi «Mel'nychenko proty Ukrainy» [Judgment of the European Court of Human Rights of 19 October 2004 in Melnychenko v. Ukraine]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*. [in Ukrainian].

32. Pro mistsevi vybory: Zakon Ukrainy vid 14 lypnya 2015 roku № 595-VIII [On local elections: Law of Ukraine of July 14, 2015 № 595-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

33. Constitution of Bahrain 2002 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Bahrain_2017?lang=en. [in English]

34. Case of Podkolzina v. Latvia (Application no. 46726/99): Judgment of the European Court of Human Rights of 9 April 2002. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Podkolzina%20v.%20Latvia%22%5D%2C%5C%22documentcollectionid%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%22%5C%22CHAMBER%22%5D%2C%5C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-60417%22%5D%7D>. [in English].

35. Constitution of Belarus 1994 (rev. 2004). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Belarus_2004?lang=en. [in English]

36. Constitution of Venezuela (Bolivarian Republic of) 1999 (rev. 2009). *Constitute Project*. URL: <https://bit.ly/2k17trV>. [in English].

37. O vyborakh v Respublyke Kazakhstan: Konstytutsyonnyy zakon Respublyky Kazakhstan ot 28 sentyabrya 1995 hoda № 2464 [On elections in the Republic of Kazakhstan: Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan of 28 September 1995 № 2464]. *Tsentral'naya yzbyratel'naya komysyya Respublyky Kazakhstan – Central Election Commission of the Republic of Kazakhstan*. URL: <https://www.election.gov.kz/rus/normativno-pravovaya-baza-vyborov/zakon-respubliki-kazakhstan/zakon-o-vyborakh-v-respublike-kazakhstan.php>. [in Russian].

38. Case of Scoppola v. Italy (No. 3) (Application no. 126/05): Judgment of the European Court of Human Rights of 22 May 2012. *HUDOC*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Scoppola%20v.%20Italy%20\(N%203\)%22%5D%2C%5C%22documentcollectionid%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%22%5C%22CHAMBER%22%5D%2C%5C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-111044%22%5D%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Scoppola%20v.%20Italy%20(N%203)%22%5D%2C%5C%22documentcollectionid%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%22%5C%22CHAMBER%22%5D%2C%5C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-111044%22%5D%7D). [in English].

39. Abolition of restrictions on the right to vote: Resolution 1459 (2005). *Parliamentary Assembly*. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17364&lang=en>. [in English].

40. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki ta politychni prava 1966 roku. Verkhovna Rada Ukrainy [International Covenant on Civil and Political Rights]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043/conv#Text.

41. *Sauvé v Canada* (Chief Electoral Officer): Judgment of Supreme Court of Canada [2002] 3 SCR 519. *Supreme Court of Canada*. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2010/index.do>. [in English].

42. Case of August and Another v Electoral Commission and Others: CCT8/99 [1999] ZACC 3. *Constitutional Court of South Africa*. URL: [https://collections.concourt.org.za/bitstream/handle/20.500.12144/2071/Full%20judgment%20\(298%20Kb\)-1989.pdf?sequence=2&isAllowed=y](https://collections.concourt.org.za/bitstream/handle/20.500.12144/2071/Full%20judgment%20(298%20Kb)-1989.pdf?sequence=2&isAllowed=y). [in English].

43. Case of *Hirst v. The United Kingdom* (No. 2) (Application no. 74025/01): Judgment of the European Court of Human Rights of 6 October 2005. *HUDOC*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Hirst%20v.%20the%20United%20Kingdom%20\(N%202\)%22%5D%2C%5C%22documentcollectionid%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%22%5C%22CHAMBER%22%5D%2C%5C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-70442%22%5D%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Hirst%20v.%20the%20United%20Kingdom%20(N%202)%22%5D%2C%5C%22documentcollectionid%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%22%5C%22CHAMBER%22%5D%2C%5C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-70442%22%5D%7D). [in English].

44. Case of *Greens and M.T. v. the United Kingdom* (Applications nos. 60041/08 and 60054/08): Judgment of the European Court of Human Rights of 23 November 2010. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Greens%20and%20M.T.%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%5D%2C%5C%22documentcol>

lectionid2»: [«GRANDCHAMBER», »CHAMBER», »itemid»: [«001-101853»]]. [in English].

45. Case of Firth and Others v. the United Kingdom (Applications nos. 47784/09, 47806/09, 47812/09, 47818/09, 47829/09, 49001/09, 49007/09, 49018/09, 49033/09 and 49036/09): Judgment of the European Court of Human Rights of 23 November 2010. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%22Firth%20and%20Others%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-146101%22%5D%7D>. [in English].

46. Case of McHugh and Others v. the United Kingdom (Application no. 51987/08 and 1,014 others): Judgment of the European Court of Human Rights of 10 February 2015. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22%3A%5B%2251987%2F08%22%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-151005%22%5D%7D>. [in English].

47. Case of Frodl v. Austria (Application no. 20201/04): Judgment of the European Court of Human Rights of 8 April 2010. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%22Frodl%20v.%20Austria%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-98132%22%5D%7D>. [in English].

48. Case of Söyler v. Turkey (Application no. 29411/07): Judgment of the European Court of Human Rights of 17 September 2013. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%22Soyler%20v.%20Turkey%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-126350%22%5D%7D>. [in English].

49. Case of Murat Vural v. Turkey (Application no. 9540/07): Judgment of the European Court of Human Rights of 21 October 2014. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%22Murat%20Vural%20v.%20Turkey%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-147284%22%5D%7D>. [in English].

50. Case of Anchugov and Gladkov v. Russia (Applications nos. 11157/04 and 15162/05): Judgment of the European Court of Human Rights of 4 July 2013. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>

eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%22Anchugov%20and%20Gladkov%20v.%20Russia%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-122260%22%5D%7D. [in English].

51. Case of Kulinski and Sabev v. Bulgaria (Application no. 63849/09): Judgment of the European Court of Human Rights of 21 July 2016. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%22Kulinski%20and%20Sabev%20v.%20Bulgaria%22%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-164959%22%5D%7D>. [in English].

52. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny vid 26 lyutoho 1998 roku № 1-rp/98 u spravi pro vybory narodnykh deputativ Ukrayiny [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine of 26 February 1998 № 1-rp/98 in the case of the election of People's Deputies of Ukraine]. *Ofitsiynny visnyk Ukrayiny – Official Gazette of Ukraine*. [in Ukrainian].

53. Pro vybory Prezydenta Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 5 lypnya 1991 roku № 1297-XII [On the election of the President of Ukraine: Law of Ukraine of July 5, 1991 № 1297-XII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

54. Pro vybory Prezydenta Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 5 bereznya 1999 roku № 474-XIV [On the election of the President of Ukraine: Law of Ukraine of March 5, 1999 № 474-XIV]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

55. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny «Pro vybory Prezydenta Ukrayiny» ta deyakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo tekhniko-yurydychnoho vdoskonalennya vyborchoho protsesu: Zakonu Ukrayiny vid 13 bereznya 2014 roku № 879-VII [On Amendments to the Law of Ukraine «On Elections of the President of Ukraine» and Certain Other Legislative Acts of Ukraine Concerning Technical and Legal Improvement of the Electoral Process: Law of Ukraine of March 13, 2014 № 879-VII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of*

Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

56. Constitution of Antigua and Barbuda 1981. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Antigua_and_Barbuda_1981?lang=en. [in English].

57. Constitution of South Sudan 2011 (rev. 2013). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/South_Sudan_2013?lang=en. [in English].

58. Constitution of Sudan 2019. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Sudan_2019?lang=en. [in English].

59. Constitution of Senegal 2001 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Senegal_2016?lang=en. [in English].

60. Constitution of Nigeria 1999 (rev. 2011). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Nigeria_2011?lang=en. [in English].

61. Constitution of Egypt 2014 (rev. 2019). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Egypt_2019?lang=en. [in English].

62. Constitution of Thailand 2017. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Thailand_2017?lang=en. [in English].

63. Constitution of Oman 1996 (rev. 2011). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Oman_2011?lang=en. [in English].

64. Constitution of Turkey 1982 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017?lang=en. [in English].

65. Constitution of Angola 2010. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010?lang=en. [in English].

66. Constitution of Nicaragua 1987 (rev. 2014). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Nicaragua_2014?lang=en. [in English].

67. Constitution of Dominican Republic 2015. *Constitute Project*. URL: www.consti-

www.constituteproject.org/constitution/Dominican_Republic_2015?lang=en. [in English].

68. Constitution of Chad 2018. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Chad_2018?lang=en. [in English].

69. Electoral Code of the Republic of Armenia (amended as of 30 June 2016). *Legislationline*. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6201/file/Armenia_Electoral_Code_as%20of%2030June2016.pdf. [in English].

70. Constitution of Pakistan 1973 (re-inst. 2002, rev. 2018). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Pakistan_2018?lang=en. [in English].

71. Constitution of Iceland 1944 (rev. 2013). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Iceland_2013?lang=en. [in English].

72. Constitution of Ecuador 2008 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2015?lang=en. [in English].

73. Pro sudoustryi i status suddiv: Zakonu Ukrayiny vid 2 chervnya 2016 roku № 1402-VIII [On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine of June 2, 2016 № 1402-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

74. Constitution of Singapore 1963 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Singapore_2016?lang=en. [in English].

75. Pro zasudzhennya komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsyst-s'koho) totalitarnykh rezhymiv v Ukrayini ta zaboronu propahandy yikhnoyi symvoliky: Zakon Ukrayiny vid 9 kvitnya 2015 roku № 317-VIII [Pro zasudzhennya komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsyst-s'koho) totalitarnykh rezhymiv v Ukrayini ta zaboronu propahandy yikhnoyi symvoliky: Zakon Ukrayiny vid 9 kvitnya 2015 roku № 317-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

76. Constitution of Benin 1990. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Benin_1990?lang=en. [in English].
77. Constitution of Guinea 2010. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Guinea_2010.pdf. [in English].
78. Constitution of Congo (Republic of the) 2015. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Congo_2015?lang=en. [in English].
79. Constitution of Central African Republic 2016. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Central_African_Republic_2016?lang=en. [in English].
80. Constitution of Bosnia and Herzegovina 1995 (rev. 2009). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Bosnia_Herzegovina_2009?lang=en. [in English].
81. Zarubezhnoye izbiratel'noye pravo: Uchebnoye posobiye [Foreign electoral law: a textbook] (2003). M.: Izdatel'stvo NORMA. [in Russian].
82. Vasenin V. (2018) Normativno-pravovyye ogranicheniya severoamerikanskogo izbiratelya do XX v. [Regulatory restrictions of the North American voter up to the XX century] *Istoricheskiy zhurnal: nauchnyye issledovaniya – Historical journal: scientific research*, 6, 131-150.
83. Municipal Corporations Act 1867 (31 Victoriae 1867 No 24). *New Zealand Acts As Enacted*. URL: http://www.nzlii.org/nz/legis/hist_act/mca186731v1867n24381. [in English].
84. Representation of the People Act, 1918. *UK Parliament*. URL: www.parliament.uk/globalassets/documents/upload/1918-rep-people-act.pdf. [in English].
85. Johnston, N. (2013). The History of the parliamentary Franchise. *Economic Indicators*, 5, 13. 61 p. [in English].
86. Constitution of Myanmar 2008 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Myanmar_2015?lang=en. [in English].
87. Constitution of Haiti 1987 (rev. 2012). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Haiti_2012?lang=en. [in English].
88. Constitution of Barbados 1966 (rev. 2007). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Barbados_2007?lang=en. [in English].
89. Constitution of Belize 1981 (rev. 2011). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Belize_2011?lang=en. [in English].
90. Constitution of Argentina 1853 (reinst. 1983, rev. 1994). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Argentina_1994?lang=en. [in English].
91. Constitution of Liberia 1986. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Liberia_1986?lang=en. [in English].
92. Strashun B.A. (2005) *Konstitutsionnoye (gosudarstvennoye) pravo zarubezhnykh stran. Obshchaya chast': Uchebnik dlya vuzov [Constitutional (state) law of foreign countries. General part: Textbook for universities]*. M.: Norma. [in Russian].
93. A house divided: the South African elections of April 1994. Published by the Department of the Parliamentary Library, 1994. 40 p. [in English].
94. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination: Adopted and opened for signature and ratification by General Assembly resolution 2106 (XX) of 21 December 1965. *The Office of the High Commissioner for Human Rights*. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cerd.aspx>. [in English].
95. The Committee on the Elimination of Racial Discrimination. *The Office of the High Commissioner for Human Rights*. URL: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CERD/Pages/CERDIndex.aspx>. [in English].
96. Code of Good Practice in the field of Political Parties (CDL-AD(2009)021-e): adopted by the Venice Commission at its 77th

Plenary Session (Venice, 12-13 December 2008) and Explanatory Report adopted by the Venice Commission at its 78th Plenary Session (Venice, 13-14 March 2009) [English edition]. Strasburg, 2009. 30 p. [in English].

97. The Saeima Election Law of 6 June 1995. *Latvijas Republikas Saeima*. URL: <https://www.saeima.lv/en/about-saeima/saeimas-velesanas-1/saeimas-velesanu-lukum-1>. [in English].

98. Resheniye Konstitutsionnogo Suda Latvii ot 30 avgusta 2000 goda № 2000-03-01 [Decision of the Constitutional Court of Latvia of 30 August 2000 No. 2000-03-01]. *Konstitutsionny sud Latviyskoy Respubliki – Constitutional Court of the Republic of Latvia*. URL: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2018/06/2000-03-01.pdf>. [in Russian].

99. Case of Ždanoka v. Latvia (Application no. 58278/00): Judgment of the European Court of Human Rights of 16 March 2006. HUDOC. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{fulltext}:\[«Ždanoka%20v.%20Latvia»\],»documentcollectionid2»:\[«GRANDCHAMBER»,»CHAMBER»\],»itemid»:\[«001-72794»\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{fulltext}:[«Ždanoka%20v.%20Latvia»],»documentcollectionid2»:[«GRANDCHAMBER»,»CHAMBER»],»itemid»:[«001-72794»]). [in English].

100. Constitution of Cyprus 1960 (rev. 2013). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Cyprus_2013?lang=en. [in English].

101. Constitution of Algeria 1989 (reinst. 1996, rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Algeria_2016?lang=en. [in English].

102. Pro ochyshchennya vlady: Zakonu Ukrainy vid 16 veresnya 2014 roku № 1682-VII [On the cleansing of power: the Law of Ukraine of September 16, 2014 № 1682-VII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

103. Constitution of Maldives 2008. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Maldives_2008?lang=en. [in English].

104. Bogaards, M. (2019). Formal and informal consociational institutions: A compar-

ison of the national pact and the Taif agreement in Lebanon. *Nationalism and Ethnic Politics*, 25(1), 27-42. [in English].

105. Constitution of Iran (Islamic Republic of) 1979 (rev. 1989). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989?lang=en. [in English].

106. Constitution of Azerbaijan 1995 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Azerbaijan_2016?lang=en. [in English].

107. Constitution of Jordan 1952 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Jordan_2016?lang=en. [in English].

108. Constitution of Honduras 1982 (rev. 2013). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Honduras_2013?lang=en. [in English].

109. Constitution of Brunei Darussalam 1959 (rev. 2006). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Brunei_2006?lang=en. [in English].

110. Constitution of Gambia (The) 1996 (rev. 2018). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Gambia_2018?lang=en. [in English].

111. Constitution of Ghana 1992 (rev. 1996). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Ghana_1996?lang=en. [in English].

112. Constitution of Grenada 1973 (reinst. 1991, rev. 1992). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Grenada_1992?lang=en. [in English].

113. Constitution of Dominica 1978 (rev. 2014). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Dominica_2014?lang=en. [in English].

114. Constitution of Jordan 1952 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Jordan_2016?lang=en. [in English].

115. Constitution of Kenya 2010. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Kenya_2010?lang=en. [in English].

116. Constitution of Mauritius 1968 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Mauritius_2016?lang=en. [in English].
117. Constitution of Malawi 1994 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Malawi_2017?lang=en.
118. Constitution of Malaysia 1957 (rev. 2007). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Malaysia_2007?lang=en. [in English].
119. Constitution of Nauru 1968 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Nauru_2015?lang=en. [in English].
120. Constitution of Saint Vincent and the Grenadines 1979. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/St_Vincent_and_the_Grenadines_1979?lang=en. [in English].
121. Constitution of Saint Lucia 1978. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/St_Lucia_1978?lang=en. [in English].
122. Constitution of Solomon Islands 1978 (rev. 2018). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Solomon_Islands_2018?lang=en. [in English].
123. Constitution of Trinidad and Tobago 1976 (rev. 2007). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Trinidad_and_Tobago_2007?lang=en. [in English].
124. Constitution of Tuvalu 1986 (rev. 2010). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Tuvalu_2010?lang=en. [in English].
125. Constitution of Uganda 1995 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Uganda_2017?lang=en. [in English].
126. Constitution of Fiji 2013. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Fiji_2013?lang=en. [in English].
127. Constitution of Sri Lanka 1978 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Sri_Lanka_2015?lang=en. [in English].
128. Constitution of Jamaica 1962 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Jamaica_2015?lang=en. [in English].
129. Constitution of Botswana 1966 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Botswana_2016?lang=en. [in English].
130. Constitution of Zambia 1991 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Zambia_2016?lang=en. [in English].
131. Constitution of Cape Verde 1980 (rev. 1992). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Cape_Verde_1992?lang=en. [in English].
132. Constitution of Morocco 2011. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Morocco_2011?lang=en. [in English].
133. Constitution of Finland 1999 (rev. 2011). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Finland_2011?lang=en. [in English].
134. Constitution of France 1958 (rev. 2008). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/France_2008?lang=en. [in English].
135. Constitution of Bangladesh 1972 (reinst. 1986, rev. 2014). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Bangladesh_2014?lang=en. [in English].
136. Constitution of Indonesia 1945 (reinst. 1959, rev. 2002). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Indonesia_2002?lang=en. [in English].
137. Constitution of Costa Rica 1949 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Costa_Rica_2015?lang=en. [in English].
138. Constitution of Mexico 1917 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Mexico_2015?lang=en. [in English].
139. Constitution of Cuba 2019. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Cuba_2019?lang=en. [in English].

project.org/constitution/Cuba_2019?lang=en. [in English].

140. Constitution of Afghanistan 2004. *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Afghanistan_2004?lang=en. [in English].

141. Constitution of Gabon 1991 (rev. 2011). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Gabon_2011?lang=en. [in English].

142. Constitution of Georgia 1995 (rev. 2018). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Georgia_2018?lang=en. [in English].

143. Constitution of Djibouti 1992 (rev. 2010). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Djibouti_2010?lang=en. [in English].

144. Constitution of Latvia 1922 (reinst. 1991, rev. 2016). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016?lang=en. [in English].

145. Constitution of Armenia 1995 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015?lang=en. [in English].

146. Constitution of Turkmenistan 2008 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Turkmenistan_2016?lang=en. [in English].

147. Constitution of Bulgaria 1991 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Bulgaria_2015?lang=en. [in English].

148. Constitution of Greece 1975 (rev. 2008). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Greece_2008?lang=en. [in English].

149. Constitution of Côte d'Ivoire 2016. *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Cote_DIvoire_2016?lang=en. [in English].